

ADATOK
A BÖZÖDI EV. REF. EGYHÁZKÖZSÉG
TÖRTÉNETÉHEZ.

ÉZT MEGELŐZI A HITÜJÍTÁS KEZDETE. TERJEDÉSE ÉS
A TÚLHAJTOTT ÚJÍTÁS KÖVETKEZMÉNYE:
===== A SZOMBATOSSÁG VÁZLATA 1867-ig. =====

===== IRTA =====
KONCZ JÓZSEF,
===== NYUG. TANÁR. =====

BENKŐ LÁSZLÓ EV. REF. KOLLEGIUMI KÖNYVNYOMDÁJA
MAROS-VÁSÁRHELY 1905.

ADATOK
A BÖZÖDI EV. REF. EGYHÁZKÖZSÉG
TÖRTÉNETÉHEZ.

EZT MEGELŐZI A HITÚJÍTÁS KEZDETE, TERJEDÉSE ÉS
A TÚLHAJTOTT ÚJÍTÁS KÖVETKEZMÉNYE:

—— A SZOMBATOSSÁG VÁZLATA 1867-ig. ——

IRTA
KONCZ JÓZSEF,
nyug. tanár.

BENKŐ LÁSZLÓ EV. REF. KOLLEGIUMI KÖNYVNYOMDÁJA
MAROS-VÁSÁRHELY 1905.

Ekklesiam nolle illustrare, cum possis, nefas.

Egyházad multját kideríteni el ne mulasztad,
Sőt díszíteni is, a mikor azt teheted.

70421

A reformáció keletkezésének előzményei.

Hit, remény és szeretet, a keresztyén vallás három főalaptana, az evangyeliium lényege, lelke, szelleme. Ezen eredeti, egyszerű igazságok szent könyvünkben : a bibliában gyökereznek. És az első keresztyéneknek ezek voltak irányadói, útmutatói s ezek követése és gyakorlása által boldogoknak érezték és tartották magokat még a pogányok üldözései és kínzásai között is. Pál és Silás a tömlöczben is dicséreteket énekeltek.¹

A 4. században a római birodalom két részre : keletire és nyugotira szakadván, maga után vonta a vallásban is a szakadást. A megoszlott birodalom fejei, püspökei versenyeztek, versengeni kezdettek az elsőség felett, egyházi gyűléseket tartottak, hitczikkeket készítettek, azokat toldozták, foltozták olyanokkal, melyeknek alapját hasztalan keresi ember a bibliában. Emberi ész találmányai voltak azok, részben pedig a pogányok vallásából átvettek, mint a tömjénezés, szenteltvíz, nappali gyertyagyújtás a templomban, képek, ünnepek szaporítása, ereklyék felkutatása és azok tisztelése, a tisztító tűz (purgatorium), a meghaltak lelkeinek kiszabadulásáért való imádkozás, búcsújárások, böjtölések, a barát- és apáczaei élet, a latin nyelv behozatala a misébe, a papok nőtlensége, a pápa a Krisztus földi személyesé s így minden világi hatalom

¹ Apostolok cselekedetei XVI. r. 25. v.

az egyháztól függ, a kegyeseknek a szentek közé iktatása, az egyházból való kirekesztés a népek és fejedelmek rettentésére, fülbegyónás és feloldás, bűnbocsátó czédulák árulása.¹

Ezekhez hozzávéve még, hogy az egyházi vezetésben rendetlenség uralkodott, a fegyelem ingadozott; a kormány és világi urak védnöki jogaikkal nyílt visszaélést űztek, a hivatalokat a legtöbbet ígérőknek adták el, vagy pedig tudatlan, erkölcstelen világi érzelmű rokonainak adták. — A püspökök versenyeztek a világi nagyokkal a fényűzésben, vesztegetés és érzéki élvezetekben és hogy költségeiket fődözthessék, pénzt kellett teremteniök. Némelyek kereskedést űztek, mások társaságba állottak a zsidókkal, uzsoráskodtak s oly zsarnokilag gyötörték az alsó papságot, hogy az kénytelen volt az ország rendeihez folyamodni segély- és védelemért. Azonban az alsóbb lelkészek sem voltak jobbak. Nagyrészt tudatlanok; elhanyagolták a népnek művelését, mely tudatlanságban s babonában nőtt fel s így nem nyert fogalmat vallása tanairól. Ezek miatt elvesztették a papok hatalmukat s befolyásukat a nép kedélyére s csupán a megszokott, gépies külső szertartásokat tartották szemük előtt.²

Mindezen feltornyosult visszaéléseket és szabálytalanságokat végre átlátta maga az egyház is és halasztatlannak találta a vallás megtisztítását, sürgette annak végrehajtását fönt és alant, in capite et membris. És a vallás tisztításának mázsás munkáját még sem az egyház

¹ De la Châtre Mór „Histoire des Papes“ című képekkel díszített tíz fokos kötet mű. Ezen nagy munka után adott ki Szokolay Viktor rövid vázlatban három kis kötetet a „Pápák bűnei“ cím alatt Pesten, 1870-ben.

² Kolleg. történet 535. l.

kezdemenyezte.¹ Világi emberek kezdték hintegetni a tiszta magvakat, míg bár lassan a kis mustármag terebélyes fává nőtte ki magát.

A reformáció terjedése.

Vald Péter, lyoni kereskedő 1170. körül a biblia szorgalmas olvasása által, melyet le is fordított francia nyelvre, azon meggyőződésre jött, hogy a római egyház tanai közül igen sok nem alapszik az Isten ígésén, sőt azzal homlokegyenest ellenkezik. Azon eszme támadott lelkében, hogy a keresztyén egyházat vissza kell állítani azon eredeti egyszerű tisztaságába, mint a milyen volt az első századokban. Ily célból felhagyott a kereskedelessel, vagyonát eladta s nagyrészt a szegények között kiosztotta. Hirdette a tiszta evangéliumot. Számos követőkre talált, kik róla *Valdensek*-nek, vagy *Albigensek*-nek s *Lyoni szegények*-nek neveztettek. III. Incze pápa keresztes háborút indított ellenök, teljes bűnbocsánatot s örök üdvösséget ígervén mindazoknak, kik fegyvert fognak ellenök. Így követte a Krisztus földi helytartója a vallás alapító

¹ Az egyetemes zsinat tartása minden sürgőssége mellett is húzódtott, haladott, maradott. Azt hitték ugyanis kezdetben a pápák, hogy könnyen és hamar elfojthatják, elnyomhatják az újítókat és követőiket. Ezen büszke önhittségükből akkor ábrándultak ki, midőn majdnem 30 évig tartó minden gátló s akadályozó mesterkedéseik ellenére is a protestáns vallás mindenütt el volt terjedve. Ekkor, 1545. III. Pál pápa Trientet jelöli ki gyűlés helyül. 18 évig folyt a gyűlés többszöri félbeszakítással, a mikor t. i. a Rómából jövő szentlélek a vizáradások miatt nem mindig juthatott át Trientbe s így a püspökök működése szünetelt az árvizek elapadásáig Világos, hogy nem a vallásos ügyek javítása, hanem a római egyháznak és a pápai hatalomnak szilárdítása volt a főczél. A gyűlés a reformatoroknak minden nézetét kárhóztatta s a római egyháznak minden tanát és tételét átok alatt megerősítette s ezáltal a római és protestáns egyház között válaszfalat állított fel, mely fennáll ma is, míg a várva-várt *egy akol és egy pásztor* aranyidejét meg hozza a felvilágosodás kora.

tanát, hogy Beziers ostrománál 20.000-nél többet lemészároltatott a szeretet Istenének nagyobb dicsőségére. Így gyakorolta a római szentszék a ker. vallás gyönyörű tanát: a szeretetet. Okult-e a szentszék és felhagyott-e a babona terjesztésével, a képtelenségek hitczikkeké emelésének szaporításával? Mutatja *Wiklef János* oxfordi tanár, angol hitjavító példája. Ez az igazságszerető s erkölcsös férfiú a kolduló szerzetesek ellen emelte fel szavát, kik majdnem minden tanszéket elfoglaltak az egyetemeken. Azután a pápa felsőségét támadta meg s mindazon egyházi tanokat, melyek a szentirással ellenkeznek. E végre lefordította a bibliát angol nyelvre. III. Eduárd király pártolta, s így a pápa menykövei nem árthattak neki. De halála után (1387.) követői üldöztettek s holttetemeik a sírból is kiásattak s elégettettek. Ezáltal azonban a meggyújtott világosság nem oltathatott el. A fénysugár áthatott a tengeren a szárazföldre is (continens) és Csehországban Husz János vitte tovább a meggyújtott fáklyát. A pápák is folytatták tovább a bibliában meg nem található s a józan észszel meg nem érthető hitczikkek szaporítását még a 19-ik században is, mint a pápa csalatkozhatatlansága és Mária szeplőtlen fogantatása. Kötetek telnének be a csodatevő helyek elősorolásával. Mellőzzük tehát azokat, azoknak boldogítására, kik azokban hisznek.

Husz János és Prágai Jeromos prágai tanárok Wiklef János szabad eszméi értelmében szónokoltak a pápaság ellen, s tantermeikben az evangyéliom szerint tanítottak. Ezért Husz Jánost a Constánczban tartott zsinat elébe idézték s bár Zsigmond császár biztosító levelével ment a gyűlésbe, minthogy tanait visszavonni nem akarta, 1415. július 6-án megégették. Hasonló sors érte kartársát Prágait is, ki menedéklevel nélkül ment a

gyűlésbe barátja védelmére, de börtönbe vetették, s mivel ő sem vonta vissza tanait, 1416. május 30-án szintén máglyán lelte halálát. — Ezek követői a *Husziták*, kiknek 3 milliónyi számát az 1618—1648-ig tartott 30 éves háború egy millióra apasztotta le.¹

Szerencsésebb volt egy századdal később az Eislebenben 1483. évben született bányász-fiú: *Luther Márton*, Ágoston szerzetes barát. Ez 1517. október 31-én d. e. 12 órakor a wittenbergi vártemplom ajtajára kifüggesztett latin nyelven írt 95 tételével kezdte meg Németországban a vallástisztítást. Franciaországban *Calvin János* fiatal pap lépett föl az új eszmék hirdetése és terjesztésére s e miatt kénytelen volt 1533-ban Párisból Svájcba menekülni. Calvin és a Kappelnél 1531-iki csatában elesett² *Zwingli Ulrich* zürichi pap tanaik értelmében alapították a helvéciai hitvallást, a svájci tudós theologusok.

Ezen országokból kezdett az evangélium tiszta sugára áthatni lassan hazánkba. A kereskedők behozták Luther könyveit és a külföldi egyetemeken tanult magyar ifjak az új eszméket elsajátítva tértek haza s lettek hirdetői, terjesztői s lánglelkű apostolai az újhódó vallásnak.

Négy évtized telt el, míg protestáns honfiaink a reformátusok és ágostaiak a zűrzavaros időben, a különböző irányú eszmék mérlegelése és fontolgatása s a folytonos vitatkozás és forrongás után sem tudtak egyezésre jutni, — különösen az urvacsorai hitczikket illetőleg. A felekezetek akkor még nem bírtak megkülönböztető saját nevekkal, úgy hogy 1564-ig *Lutheranusoknak*

¹ Engel, Geschichte. IV. 487,

² OCCVbVIt patrIo beLLator CIngLIVs ense
Et pressa est arMIIs gens popVLosa sVIs.
(Calendarium historicum 1551.)

nevezték mindazokat, kik a pápista vallástól eltértek, annak nem engedelmeskedtek, ha szintén a Luther értelmét nem követték is. ¹ 1566-ban Dávid Ferencz evangyelika ekklesiák püspökének írja magát. 1568-ban a gyulafehérvári második vita alkalmával az unitárius papok evangélikusoknak, az ev. reformátusok pedig katolikusoknak nevezték és írták magukat. ²

1564. április 12—13. a nagyenyedi gyűlésen tartott hosszas vitatkozás után sem tudván kiegyezni, a Luther értelmét követő szász ekklesiák s a magyar és székely ekklesiák, külön felekezetté alakultak az 1563. évben már megvolt egyházi főfelügyelők alatt: a szászok Hebler Mátyás, a magyarok és székelyek Alesius v. Madár Dénes egyházi főfelügyelő (superintendens v. püspök) alatt, ki előbb a Luther tanát követte.

Pár évvel később megalakult az unitárius hitközség is. 1571. január 6-án Székely- (Maros) Vásárhelyen tartott országgyűlés törvénybe iktatta az unitarizmus szabad vallásgyakorlatát, kimondván, hogy „Az Isten ígéje mindenütt szabadon predikáltassék és a confessioért senki meg ne bántassék.” Ekkor jött létre az (unio) egyezség a vallásfelekezetek között, hogy a vallásra nézve soha egymást nem háborgatják. Ezen unioról neveztetének azután Unitusoknak, vagy Unitáriusoknak, mint akik egyenlő joggal lakhatnak és gyakorolhatják vallásukat Erdélyben a más valláson levőkkel. ³

Igy keletkezett 1540. évben az anyaországtól különvált, de 300 év múlva 1848-ban ismét egyesült erdélyi

¹ Bod P. Polikarp. 13. l.

² Székely Sándor, Unitária vallás történetei Erdélyben 72—73. ll.

³ Bod P. Polikarp 22. l. Székely Sándor az unus v. unitas, egy v. egység szavakból származtatja. Unitária vallás történetei Erdélyben. 73. l.

részben országgyűlésileg megállapított négy hitfelekezet: 1. *Pápisták* v. római katolikusok.¹ 2. *Ágostaiak* v. lutheránusok. 3. *Reformátusok* v. helvét hitvallást követők, kik kalvinistáknak is neveztetnek. 4. *Unitáriusok*. E négy felekezet a törvények értelmében szabadon gyakorolhatta vallását az országgyűlés törvényei által helybenhagyott és megerősített hitczikkeik értelmében. A hitczikkek azonban a szabad vizsgálódás terjedésének határát nem mérhették ki oly pontosan, hogy csak eddig és tovább terjedni és terjeszteni nem szabad. Az ész nem gépezet, hogy annak működését a hitczikkek tágabb, bővebb, terjedelmesebb, vagy szűkebb, szorosabb magyarázatát egy szó megállítsa, megkösse. Így a törvény által megállapított hitczikket Dávid Ferencz néhány unitárius paptársával tágabb értelembbe vette s e miatt a többivel ellenkezésbe jött. És ez a káros meghasonlás a pápista fejedelem túlságos buzgó törekvése és közreműködése folytán bukását okozta.

E kis országnak tehát, mely a vallásszabadság klasszikus földjének tartatott, volt négy vallásfelekezete. Emellett három nemzete: magyarok, székelyek és szászok. És e kis ország lakosai most a politikai, polgári előnyökért, majd pedig a főbb hivatalok elnyerhetéseért, melyekre mind a három nemzet és mind a négy vallásfelekezet rendre, viszonosan, egymást felváltva jogosítva volt, nem egyszer küzdöttek, villongtak, harczban állottak egymással. Emiatt a kis szabad ország 3 nemzetét és 4 vallását az ország *hét bűnének* tartották, mint amelyek annyi zavar- és viszálynak voltak okozói, forrásai.

Dávid Ferenczet a gyulafehérvári gyűlés 1579. június 2-án életfogytig tartó fogságra ítélte. A fejedelem Déva

¹ Római katolikus Itt ellenmondás van, mert katolikus közönségest jelent, ami pedig római, az nem közönséges.

várába záratta, hol pár hó múlva ugyanazon év november hó 7-én a halál megmentette kínjaitól, véget vetett fogságának. Halálával azonban nem szűnt meg a vallás-újítás. Pécsi Simonban még hatalmasabb újító utóda támadott. Ez vallási rajongásában még egy ötödik vallás-felekezet létrehozását czélozta. Új vallása alapjául az ó-testamentumot tette s mellőzte mindazt, mi az újtestamentumon alapult. A keresztyén ünnepek helyett a zsidókét, vasárnap helyett a szombatot ünnepelte. Gazdag és hatalmas, emellett tanult, tudós és nyelveket értő ember lévén, az ő tanítása és hathatós befolyása által fejlődött ki a *szombatosság*, judaizmus, vagy zsidózó felekezet.

A vallásújítás mind tovább-tovább haladásának és a szombatosság terjedésének megakadályozására az ország rendei 1571-től fogva folytonosan hozták a törvényeket. Ezen törvényczikkeknek rövid érintését szükségesnek találjuk itt, mint amelyek a Rákóczy György fejedelem által 1638. évben Désre rendelt gyűlés határozatait (*complanatio*) indokoltá teszik.

Vajha e határozatok megszüntették volna azon vizsályt és torzsalkodást, mely a szombatosság gyakorlása és a szombatosok egyházi vagyona miatt még félszázadon át folytonosan dúlt azon református és unitárius egyházközségek között, amelyekben az elítélt szombatosok az unitárius vallás leple alatt lappangottak.

1572. május 25—29-én a tordai országgyűlés, mint-hogy Dávid Ferenczet a vallás szabad kutatása mind lejjebb vitte a meredeken, melyen megindult és néhány paptársával eltért az unitarizmus szabad vallásgyakorlatát biztosító vásárhelyi törvényczikkektől: az országgyűlés felhatalmazta a fejedelmet, hogy vonja Dávidot kérdőre, s ha az, mit némelyek most hirdetnek, eltér azon alap-

tól, mely alatt a szabad vallásgyakorlatot nyerték, ezek zárassanak ki az egyházból s esetleg büntetessenek meg.¹

1573. január 1—6. A kolozsvári országgyűlés rendeli, hogy a superintendensek vizsgálják meg a vallásban újítókat s ha csakugyan tanaik a bevett tanoktól eltérőknek találtnak, szigorúan büntetessenek meg. Ha ki pedig az urak közül pártjokat fogná, azokat a közvádoló perelje be.²

1573. május 24—28. A tordai részgyűlésen megújítják a rendek a 4 bevett vallásra nézve az azok szabad gyakorlására vonatkozó törvényeket. Szigorú szabályt hoztak azok háborgatói ellen, egyszersmind az újítók ellen is.³

1576. január 28. Medgyesen tartott gyűlésen könyörgöttek az unitárius atyafiak, hogy Dávid Ferencz superintendensek legyen és ha ő meghal, vagy pedig betegségek, vagy mi egyéb okból mutálni kelletnék, mutálhassák és mást substituálhassanak eadem auctoritate, csakhogy a religio dolgában semmit ne innovalhasson, hanem az miben találtatott, azon állapotban maradjon.⁴

1576. május 20—26. A kolozsvári gyűlésen Báthory Kristóf fejedelem gátolni akarván Dávid Ferencz unitárius püspök újításainak tovább terjedését, zsinattartási jogukat a rendek a fejedelem előterjesztésére Kolozsvárra és Tordára szorították.⁵

1578. ápril 27-től máj. 5-ig Kolozsvárt hozott törvény eltiltott most és jövődre minden újítást a vallásban. Dávid ellen volt ez intézve, anélkül, hogy megne-

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek II. k. 422. l.

² U. o. 428. l.

³ U. o. 431. l.

⁴ U. o. 577. l.

⁵ U. o. III. k. 8. l.

veztetett volna. Felhívta a fejedelmet a gyűlés, hogy tartasson vizsgálatot a főurak és a két valláson levő superintendensek által, s hogyha újíto, mozdítsa el a superintendenségből.¹

A folytonosan hozott tiltó törvények ellenére is mind tovább-tovább terjedett az újítás annyira, hogy már-már a zsidó valláshoz látszott közelíteni a keresztyén vallás alapítója, Krisztus nemimadásának tanítása miatt. És ezáltal Dávid Ferencz s néhány paptársa eltért azon hitczikkektől, amelyek alapján az unitárius vallás szabad gyakorlását a vásárhelyi országgyűlés törvénybe iktatta. Báthory Kristóf fejedelem, a pápista vallásnak buzgó követője és híve ezt nem tűrhette tovább, s mint a stabilizmus, maradiság barátja a vallásos eszmék szabad fejlődését megkötni s úgy körülsánczolni akarta, mint a trienti concilium a pápista vallás hitczikkeit. 1579-ben, tehát (ápril. 24.) vizsgálatot rendeltek az újítók ellen, még pedig egyaránt egyháziak és világiak ellen. A háromszéki unitárius papokat a református püspök felügyelete alá helyezték, azután megengedték ennek, hogy rábeszélés útján hortando, monendo, docendo, biztatás, intés, tanítás által a más valláson levő (unitárius) papok közt is mint térítő szerepelhessen.²

1588. decz. 8–23. a medgyesi gyűlés 11. cikkében is az innovatio tiltatik. A jezsuitákat kiutasítják ugyan az országból, de az 1595. április 16-tól május 2-ig tartott országgyűlés (16. pont) ismét visszaengedi Kolozsvárra, Monostorra és Gyulafehérvárra. A 17. törvény-cikk rendeli, hogy az újítókat az ispánok, királybírák a seniorokkal, püspökökkel megvizsgálják s törvény szerint személyválogatás nélkül megbüntessék haladék

¹ U. o. 17. l.

² U. o. k. 23. l. és Bod P. Polikarpus 30.

nélkül. Ha ki pedig ezen egyházi rendek közül az recepta religiokon kívül ezkedig (mostanig) más religion lőtt volt, az is, ha in meliorem frugem non redeal, hasonlóképpen büntetessék. (18. pont.)¹

A Báthoryak s különösen Zsigmond boldogtalan, ingadozó uralkodása, Básta kegyetlenségének s Mihály vajda vérengzésének gyászos idejében, midőn a feldult országban a fegyver-, éhségnek és döghalálnak áldozatul nem esett honfiak a szomszéd Lengyel- Oláh- és Törökországba menekültek, az egyházak pusztán maradtak, a vallási ügyek is háttérbe szorultak.

A Bocskay-forradalom és a csélcsap Báthory Gábor uralkodása alatt történt vallási újításokról az 1618. október 4—21-ig Kolozsvárt tartott országgyűlés és Bethlen Gábor fejedelem előterjesztése az országgyűlésnek nyujtanak felvilágosítást. „Támadának — így szól Bethlen előterjesztésében — és igen kezdettenek szaporodni bizonyos részeiben birodalmunknak az recepta religiokon kívül való secták ugymint a Judaismus és ahoz hasonló káromkodások. Mi azért efféle istenkáromló sectáknak birodalmunkból kitisztításában eljárni akarván, Kegyelmeteknek elsőbben akartuk hírré adni, intvén szeretettel, velünk együtt ezen gyűlésünkben szorgalmasan keresse ki afféle sectáknak autorait, promotorait fautorival együtt és büntetetlen ne szenvedjék. Kegyelmetek is végezzen erről oly móddal, hogyha kik publice vagy privatim akár tanítók, akár egyéb rendek a recepta religiokon kívül való sectákban találatnak most és ennekutána is minden kedvezés nélkül büntetődjenek mind személyekben s mind javokban.“ A gyűlés határozata :

„Végeztük azért országul pro perpetuo et nunquam tollendo decreto, hogy valakik az recepta religiokon

¹ U. o. 240., 348., 472. l.

kívül való haeresiseket követnének, hogyha azok ez jövődő karácson napjáig a die promulgationis praesentium articulorum arra az religiora, melyből exorbitáltak (eltértenek), avagy akármelyikre a recepta religiok közül nem convertálnak, az olyanokat Urunk ő Nagysága directora által citáltatván és unico tantum termino convincaltatván, juxta contento decreti minden kedvezés nélkül megbüntettesse ő Nagysága mind magokat, mind peniglen azoknak patronusit, promotorait és fautorit.“¹

A Bocskay és Báthory Gábor idejében kezdett feltűnőbben terjedni a szombatosság az unitárius vallás palástja alatt Udvarhelyszék nyugoti, vagy alsó részében Senterzsébet környékén. Pécsi Simon, mint előbb is érintők, senterzsébeti gazdag, tudós ember volt a tulzó újítók mestere, a szombatosság főterjesztője, előbb Bocskay István fejedelem titkára, később Bethlen Gábor kanczellára; jártas a latin-, görög-, zsidó-, arab-, török-, német- és oláhnyelvekben. Ő annyira beleélte magát a vallás tisztításába, hogy újítása a zsidó vallásba csapott át. Senterzsébeten iskolát állított és a vásárnap helyett a zsidók heti ünnepét, a szombat megülését tanította és terjesztette. Öreg korában hozzákezdett az Ó-testamentumnak zsidó nyelvből magyarra fordításához.²

Említők, hogy a szombatosok az unitárius vallás köpenyege alatt terjeszkedtek és a két kimagasló újítóról:

¹ U. o. VII. k. 488—489. l.

² Pécsi e fordítását fölfedezte 1880-ban e sorok írója a gr Teleki nemzetség közös levéltárának rendezése alkalmával. A mű csonka. Kezdődik I. Mózes V. rész 14. versével és terjed a II. könyv XII. részéig. Az első könyv végén írja: „Mózes első könyvének, magyarázatjának fordításával együtt az örök áldandó Istennek segődelméből vége, die 28. sept. Sanctelysae 1634.“ Sanctelysae-Senterzsébet, 2. r. 127 ív. A magyarázat néhol többre terjed az illető rész fordításánál. Eredetiben a Teleki nemzetség közös levéltárában Maros-Vásárhelyen. Új rendezés 1459. szám alatt.

Dávid Ferenczről az untáriusok *Dávidisták*-nak, a Pécsi követői *szombatosok*-nak neveztettek. A kettőt kezdetben egynek tartották. Erré mutat Bethlen Gábornak 1618. december utolsó napján kelt rendelete, mely szerint a bethfalvai és rugonfalvai orthodoxusoknak (református) vissza adatja azt a közös templomot, „a hová *tíz esztendővel azelőtt* — némely rugonfalvi értékes (jómódu) emberek, kikkel egy megyés templomot birtanak, *Dávidista* avagy *Zombatos* papot vittenek, kikkel attól fogva sok villongások, versengések lévén, hogy a templomból is elrekesztették őket,” í. e. a reformátusokat, a mint a fejedelem rendeletében áll, a Dávidisták, vagy szombatosok. Bethlen megvizsgáltatta az ügyet és az esketésből kitűnt, hogy a bethfalvai és rugonfalvai reformátusok háromszor, vagy négyszer számosabban voltak, mint a Dávidisták, avagy szombatosok. Ennélfogva az articulus értelmében azoknak rendeli a templomot.¹

Ugyanazon 1618. esztendőben november hó 11-én Erdőszentgyörgyön Radeczky Bálint unitárius püspök nagyegyházi gyűlést tartott keserői Dajka János akkor választott ref. püspök, Bethlen Gábor fejedelem személyesének biztossága alatt. E gyűlésen az Udvarhely- és Maros-székből Pécsi által elhódított ekleziák kizáratván az unitárius vallás kebeléből, megszűnének hozzájuk tartozni s ref. papokra bízott jobb útra oktatásuk.² Vajha siker követte volna az oktatást s ez által kikerülték volna a husz év múlva rájuk bekövetkezett gyászos csapást!

Az újítást tiltó annyiszor hozott és megújított törvényczikkek a folytonos és szakadatlan háborúk miatt

¹ Eredetije az udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában fasciculus 20. numero 1. És nyomtatásban Ker. Magvető XIX. kötet. 163. lap.

² Székely id. m 134. l.

írott malasztok maradtak. 1622. szeptember 29—okt. 21-iki beszterczei gyűlés is első articulushoz a régebbi articulusokat minden pontjaiban ismét megerősíti, hogy a négy bevett valláson kívül az idegen sectákon levők citaltassanak és ügyök megvizsgáltatván, convincaltassanak s exequaltassanak.¹

Időközben a református status sérelmeit 1631-ben beterjeszti I. Rákóczy György fejedelemhez orvoslás végett tíz pont alatt. Az utolsó pont a zsidókra vonatkozólag így hangzik: „Nagy szübeli fájdalommal halljuk naponként és látjuk is Kegyelmes Urunk az sabbatária sectának ujabban való propágálását, mely ugyan fene módjára mind az egész Udvarhelyszéket inficiálja. Ennek praecipuus promotora és fautora Simon Pécsi Uram, ki az országnak egy nehán rendbeli articulusi ellen is azt az ártalmas sectat nemcsak propágálja maga, de sőt másokkal is azont cselekedtetí. És a mi legnagyobb, scholat fundalt Szentersébeten maga lakóhelyében, sok ifiakat tanítat, annyira forgolódott annak promotealásában, hogy amint bizonyosan becsületes uraink- és atyánkfiatól értettük, immáron is egy nehányan környülmételkedtenek közülök, mely miatt némelyik meg is holt. Pünköst napját is pénteken és szombaton celebrálták. Annyira van immár az dolog, félő lábra ne kapjon az veszedelmes tévelygés. Ezen is azért alázatosan könyörgünk Nagyságodnak bölcs itéletéből Tanácsival egyetemben, találjon oly módot és utat, mely által gátoltassék meg az ártalmas sectának küljebb való terjedése, kiért az Urísten Nagyságodat megáldja és birodalmában megerősíti.“ A fejedelem válasza: „Inquirálni kell ez dolog felől serio.“ E válaszra a fo-

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek 8. k. 108. l.

lyamodó panaszlók replicájai „Ha inquisitio kívántatik, könyörgünk Nagyságodnak, delegáltassanak annak végbevitelére jó lelkiismeretű főrendenvaló commissariusok, akik citra omnem favorem procedaljanak az dologban. Könyörgünk Nagyságodnak, sőt obtestáljuk, ne hagyja azt annál is inkább lábra kapni, holott annak tolerálására nemhogy köteles volna Nagyságod, de sőt az ország articulusa szerint eliminálni tiszti szerint tartozik.“ A fejedelem válasza erre: „Erről is inquiráltatunk ugy, amint az articulus szól és ha elérjük, az ország végzéséhez fogjuk magunkat tartani.“¹

A beszercei törvény végrehajtását Bethlen fejedelemnek a külső és Rákóczinak a belső mozgalmakkal való elfoglaltsága késleltette tíz évnél tovább.

1635. május 13—junius 10-iki gyulafehérvári gyűlés a megelőző 1618. és 1622-iki cikkeket megerősíti, hogy akik a jövőendő karácson napjáig az 1618. évi articulus szerint nem convertálnának, az olyanok ellen az 1622-iki articulus szerint járjanak el. Addig pedig sem egy, sem más valláson levő püspök, sem direktor ellenök nem inquiraltathat. A citatus is a maga tisztázása végett inquiraltathat. A discussiokor legyen jelen a kolozsvári unitárius püspök is valahány pappokkal, az mind illendő leszen, pro informatione, ha egyez-e vellek az vallás, vagy nem.²

Rákóczinak a Bethlen Istvánnal való küzdelme miatt csak három év múlva vétetett teljesedésbe e határozat.

1638. april 23-tól május 16-ig Gyulafehérvárt tartott gyűlés határozta, hogy akik az előbbi cikkben kitűzött

¹ Eredetije az Udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában XXXVIII. csomag és kiadva a Protestáns Közlöny 1882. évi folyamában 41—43. és 46. számjaiban.

² Országgyűlési emlékek 9. kötet, 415. l.

határnapig (1635. karácson) nem convertáltak, julius 1-re Deésre convocaltassanak a director által, nem várván diaetat, conventust, az unitaria religion levő atyánkfiai között levő controversiának a három recepta religioból bizonyos delegatus személyek előtt való eligazítására. Arra a terminusra evocaltassa a judaizansokat is addig director uram és inquiraltasson s az evocatusok is inquiraltassanak a magok védelmőkre, hogy ott végleg döntessék el dolgok az 1618. articulus szerint.¹

„Ez által el volt határozva végleg kiírtani ezen sectát, mely nemcsak nem volt bevéve az országosan elismert felekezetek közé, hanem ellenkezőleg három 1618., 1622. és 1635. különböző évben hozott törvény által eltiltatott. Hogy e törvények daczára lappanghatott, sőt terjedhetett e felekezet, annak oka az volt, mert tagjai nyilvánságosan az unitáriusok bevett felekezetéhez tartozóknak vallották magukat és mert apostoluk — Pécsi — bukásában is magas állású és tisztelt ember volt. Mindössze nyolcz nagyságos úr volt akkor egész Erdélyben és ő e nyolcz közé tartozott.²

Elérkezett a szombatosokra nézve a végzetes idő: julius 1-ső napja. Rákóczi ezen összejövetelre (conventus) mintegy 50 tagból álló bizottságot hívott össze, mely előbb az unitáriusok között volt vizályt intézte el és julius 7-én a szombatosokra került a sor. A megidézettek tömegesen jöttek Deésre, mint 60 és néhány évvel azelőtt Magyarországon a jesuiták által a Pozsonba hívott protestáns papok és tanítók. Ily tömeges perbefogást nem látott Erdély azóta, hogy Báthori István 1571-ben leverte a székelyeket. A vád a tömegre nézve egyforma

¹ U. o. 10. kötet, 136—137. ll.

² Magyar Polgár, Kolozsvár. 1884. 171—172. szám, Szilágyi Sándor: A deési complanatio s a szombatosok kiírtása 1638-ban.

volt. A felelet mindenkinek meg volt engedve s „megbizonyosodván Sárosi János közügyigazgatónak bűnvádi keresete, mindnyájan fejek, jószágok elvesztésén maradtak vala.“ Az ítélet kihirdetése után az elítélteket a kamaraházzal szemben levő templomba zárták, honnan százanként különböző várakba szállíttattak: Várad, Székelyhid, Jenő, Déva, Fogaras, Szamosujvár és Kővár. Julius 16-án Rákóczi kiadta a parancsot, hogy ezeket, míg „észretérnének“, várépítésre használják.¹

A szombatosok közül többen nem jelentek meg Deésen. Ezek 1639. tartván attól, hogy lappangások kiderül és a szigorú büntetést ki nem kerülhetik, erős esküvel kötelezték magokat, hogy a ref. vallásra térnek s abban szilárdan megállanak, megkeresztelkednek mind magok, feleségeik és gyermekeik.² A kik megkereszteltették magokat, kegyelmet nyertek, az elítélt foglyok is szabadon bocsáttattak és fő apostolok Pécsi is, miután a ref. vallásra tért, 1639. május 21-én kegyelmet nyert.

A szigorú büntetések és erős eskütételek ellenére is még mindig maradtak szombatosok az unitárius vallás leple alatt három évtizeden át.

1662. május 6—9. napjain Apafi Mihály fejedelem meginteti a szenterzsébeti, kissolymosi, bözödi és bözöd-ujfalvi szombatosok utódait, hogy térjenek vissza a ref. vallásra.

A fejedelmi biztosok: kereszturfalvai Literati, más-ként Takács György és fenyédi Bassa György voltak. A megintésre a szenterzsébetiek „jöllehet elsőbben némelyek megkeményítették vala ugyan magokat, de annak-utána lelkökismeretében meggyőzöttetvén, ígéré jobbrésze

¹ Ugyanott.

² Eredeti formulája az udvarhelymegyei ref. egyház levéltárában és kiadva a Ker. Magvető XVII. k. 223—224. l. l.

arra magát, hogy redeálnak az igaz helvetika vallásra, noha ugyan maradtak meg még egynehányan előbbeni tévelygésekben.“

A kissolymosiak nyilatkozata: „Mi meg nem eskütünk sem egyszer, sem máskor; ha az mi atyáink megesküttek, nem tartozunk mi azzal, hogy azt kövessük, ha nem akarjuk, amire ők kötelezték volt magukat.“

„A bözödiek sokkal keményebben viselék magokat — így szól a nyilatkozat — mert több előnkbe nem jött azok közül, hanem csak papjokat küldték be harmadmagával, az kik a többi képekben hasonló választ tőnek az mineműt a kissolymosiak: hoc addito: nem hisszük azt mű, hogy igaz parancsolat legyen az; nem az most gondja Nagyságának, ¹ hogy religiot igazgasson, sőt az predicator erőssen biztatá a paraszt községet, hogy ennek előtte is volt efféle admonitio, de semmi sem volt benne, ez is csak ugy lészen.“ Az ujfalviakat is által hivatván Bözödre, „ők is hasonlóképpen mentegték magokat.“ ² A biztosok május 9-én a rugonfalvai orthodoxus concionator Nyujtodi János házánál írták meg jelentésöket a fejedelemnek. Nyujtodi később Bözödön volt pap. ³

A szombatosságnak nyomait látjuk még az 1670. év elején. Nyoma veszett azután a többi községekben, kivéve Bözödujfalut, hol még majdnem kétszáz évig titokban rejtőztek a három évtized alatt hozott törvények és nyomozások szigorú végrehajtása miatt. Ezen idő alatt a szerencsétlen eredeti törzs-gyökeres székelyek az

¹ Apafi ekkor Kolozsvár város ostromával volt elfoglalva, ki akarván onnan verni a német őrseget.

² Eredetije az Udvarhelymegye. ref. egyházmegye levéltárában és kiadva Ker. Magvető XVII. k. 225. l.

³ Ker. Magvető XIV. k. 35. l.

ott levő 3 bevett vallásfelekezet közül (katholikus, református, unitárius) egyikhez vagy másikhoz csatlakoztak külsőleg, a büntetés elkerülése végett. E szerint hetenként két ünnepet tartottak: *szombatot* belső meggyőződésből és *vasárnapot* külsőleg, csak színből, hogy keresztyéneknek láttassanak.

Az 1571. január 6. Marosvásárhelyt országgyűlésileg hozott azon üdvös határozatot, hogy „Az Isten igéje mindenütt szabadon predikáltassék és a confessioért senki meg ne bántassék“ végre valahára 300 zivataros év leforgása után érvényesítette az 1867. évi országgyűlés XVII. törvenyzikke e szavakban: 1. §. Az ország izraelita lakosai a keresztyén lakósokkal minden polgári és politikai joggyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak. 2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszünttetetik.“ Az izraeliták szertartásait követő szombatosok most már áttértek a zsidó vallásra, körülmetéltették magokat, egynémely bele is halt ezen műtét alatt. Elvetették a székely öltözetet, szakállat növeltek. Zsidó szertartásos könyveket szereztek, melyek egyik lapján német és az átellenes lapon magyar nyelven volt az imádság és szertartás rendje előadva. Synagógát — zsidó imaházat nyitottak. — Az eredeti székelyek így teljesen zsidókká lettek, elszegényedtek.

A szombatosok templomai és javai.

Rákóczy — úgy látszik — félévet engedett az elítélt szombatosoknak gondolkozásra: a megtérésre és csak azután rendelt ki biztosokat elfoglalt javaik, templomaik, parochiáiknak rendezésére. A megtértek nagy része az orthodoxusok, vagy a fejedelem vallására tért,

részben az unitáriusok vallására állott. Természetesen egyházi javaik azon vallásfelekezet birtokába mentek át, amelyhez csatlakoztak. A kirendelt biztosoknak az artikulusz, azaz azon cikk szerint kellett eljárniok, hogy amely vallásfelekezetnek több tagja van. vagy népesebb (major v. potior pars) annak ítéljék a templomot, ezek pedig segédkezzenek a másoknak templom építésben.¹

Működésüket 1639. február hó közepén kezdték meg a biztosok Szentkeresztben, Nagy- és Kossolyosban és Bözödön.

Február 14-én Szentkeresztben találtak 50 orthodoxust,² vagy reformátust. Ugyanakkor február 14-én áttértek 18-an és lett a reformátusok száma 68. Unitáriusok voltak 39-en. A templomot és parochiát az orthodoxusoknak ítélték. Voltak judaizansok is 16-an, kiket a hét eskütt ember akkor adott ki. Ezeket nem számították egyik felekezethez is, mivel a fejedelem az artikulusz szerint akar ellenek eljárni. Voltak olyanok is, kik bért nem fizettek, ezeket sem számították egyik részhez is.

Nagysolymos-ban február 15-én találtak 55 reformátust. Ugyanakkor áttértek 8-an, s ezekkel együtt 63. Unitáriusok 17-en. Hidegkut Nagysolymossal egy megye lévén, együvé számították. Ezek most tértek át a ref. vallásra 18. Az unitáriusokhoz átlállottak 9-en. E szerint a reformátusok voltak 81-en, az unitáriusok 26-an, tehát az artikulusz szerint a reformátusoknak ítélték a templomot és parochiát. Judaizánsok is voltak 8-an, kiket akkor adtak ki, ezeket egyik félhez sem számították, mint neutralisokat.

¹ Ez artikuluszok: 1615. szept. 27-től okt. 13-ig tartott kolozsvári országgyűlés 34. pontja. 1630 decz. 20—29. a fehérvári országgyűlés 5. pontja és ezek megújítva: *Approbata Const. Pars. I. Tit. I. Articuluz. 7.*

² Névszerint föl vannak sorolva a különböző felekezetekhez tartozók.

Február 16-án *Kissolymosban* vették számba a lakosokat és találtak 38 reformátust és 82 unitáriust, tehát ezeknek maradt a templom és parochia.

A következő évben 1640. márczius 30-án a kissolymosiak megvizsgálására ismét kiküldi a fejedelem a biztosokat: Vargyasi Daniel János Udvarhelyszék vice kapitányát, Man István Segesvár polgármesterét, rugonfalvai Benedekfi Tamást és tiboldi Tiboldi Tamást. Ekkor az unitáriusok közül áttértek a ref. vallásra 24-en, a volt judaizánsok közül 28-an. Ezeket megeskették, az unitáriusok kézbeadással kötelezték magokat a ref. vallás bevételeire és követésére. Ekkor már többségben lévén a reformátusok, ezeknek ítélték a templomot és parochiát.¹

Február 17-én *Bözödre* és a vele szomszédos *Bözödujfalura*, a szombatosok főfészkére került a vizsgálat sora. Bözödon orthodoxusok voltak 18-an, unitáriusok 61-en. Ujfalú Bözöddel egy megye lévén, mind convertáltak, áttértek a ref. vallásra. A biztosok nyilatkozatát erre nézve ide iktatjuk szóról-szóra betűhíven: „Bözöd és Ujfalú is egy megye lévén, mivel az orthodoxusok százegyien vadnak az unitáriusok penig hatvanegyien találtattak, noha pretendállják azt az unitáriusok, hogy az ujfalviak tőlök elszakadván, csak a bözödieket illetné a templom és parochia; mindazáltal mivel minékünk semmit arról nem producálhattak; sőt e contra az ujfalviak docealhatják, hogy soha köziket az templomnak és parochiának jussából ki nem vévén, ha mikor judaizánsok voltak volna is, hogy őket az építésre ne erőltetnék, fizettek az unitáriusoknak. Annak felette segéttettek is építeni az templomot, mind egyházfiakat, mind

¹ Eredetije az udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában fasciculus 22. nro 1. Nyomtatásban Ker. Magvető XVII. k., 107—108. l.

penig egyéb szükséges gondviselő embereket is az egyház számára tartottak mind egyaránt. Ezokon a potior parsnak, az az orthodoxusoknak adtuk kezekhez az templomot és parochiát Bözödön.“¹

A biztosok ezen ítélete korántsem vetett véget a két felekezet villongásának. Fél századnál tovább tartott az még. A bözödujfalvi judaizánsoktól a reformátusok birtokába átment templomot az unitáriusok időközben önhatalmulag elfoglalták a reformátusoktól. Ezen ügy megvizsgálására és tisztázása végett a sérelmesek kérésére Apafi fejedelem 1667. november 25-én bizottságot rendelt ki, melynek tagjai voltak: kisbuni Bethlen János, Kornis Gáspár, Pál János segesvári királybíró és Pálfi István.

Az ellenfelek vitatkozásából nem tudták kideríteni a biztosok az ügy tisztaságát s az idézett articulust sem tartván elég világosnak, hogy az „ecclesiasticum bonum nevezeti befoglalja-e magát a templomot, mert ha az articulus annak ismeri, az ilyen dolognak igazítására competens bírának ismerjük magunkat, sőt nem is lehetne másképpen, hanem commissariusoknak kell efféle dolgokat eligazíttatni, azért az nemes ország magyarázza meg, ismeri-e ecclesiasticum bonumnak az templomot avagy nem; erről informatiot adván, annakutána az mely commissariusokat az mi kegyelmes urunk ide küld, discussio alá vehetik, méltán nyultanak-e avagy nem az unitaria religión lévő atyafiak az Bözödujfaluban lévő templomocskához, az mely csak filiálisa volt az bözödi ecclésiának.“ — Az ország véleménye:

„Kérdésben vétettetvén az nemes országtól, hogyha az templomok ecclesiasticum bonumok közé számláltat-

¹ Eredetije az udvarhelyi ref. egyházmegye levéltárában. XXXVIII. csomag, 2. szám és nyomtatásban kiadva K. Magvető XVII. k., 222. l.

nak-é, nem-é? melyet consideratioban vévén, mivel az ecclesiasticum bonumok, ugymint szőlők, szántó földek, kaszáló rétek s egyéb pertinentiák is annak tartattatnak, ő magok is az templomok (mint caput bonorum amazoknak, tudniillik az hozzávaló pertinentiáknak) ecclesiasticum bonumoknak tartathatnak.“

„Az akkori commissáriusok menjenek ki, de merito igazítsak el. 19. July. Anno 1668.“¹ Ez a fejedelem válasza. A biztosok ennek alapján visszaadták sérelmeseknek a templomot.

A szombatos utódoknak a fejedelmi biztosokkal szemben nyíltan tett előbb említett merész nyilatkozataik mutatják az idők változását, hogy nem az erős fejedelem: I. Rákóczy ül Erdély fejedelmi székében. A Bocskay és Bethlenek, s Rákóczyak kora lejárt. A református vallás oszlopai gyenge vállakra szállottak. Az Apafit fejedelmi székbe juttató hatalmas pártfogó: a török hatalom ingadozni s hanyatlani kezdett. Pártfogoltjának Apafinak is befolyása azon mértékben csökkent. Fiának, II. Apafi Mihálynak, ki mint választott fejedelem következett volna helyébe, atyja halála után (1690. ápril. 15.) az osztrák udvar megerősítését darab ideig halogatta, végre megtagadta. A nemzeti fejedelemség megszűnt, s ezzel a református vallás támogatása is oda lett. Az osztrák katolikus ház hiveit szaporítani, s ezáltal hatalmát erőszakkal is terjesztetni, czélul tűzte ki. Az oláhokkal kezdette meg a térítést, kik folyvást a görög vallást követték. Bár a reformáció korában s később Báthory Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelmek kísérleteket tettek, hogy

¹ A két utolsó sor az Apafi saját kézírása. Eredetije a gr. Teleki nemzetség közös levéltárában Marosvásárhelyt és kiadva a Ker. Magvető XVI. kötete 323—325. lapjain.

valamelyik bevett vallásfelekezethez csatolják s. ezáltal polgári jogokban részesíttessenek; bár a négy evangéliumot és a palatina kathekezist oláh nyelvre lefordítatják és kiadják, hogy a tudatlanságból kiemeljék; bár Apafi 1677. Csügedet és Váradját az egyesülésre hajlandók superintendensének adományozta: ¹ nem sikerült. Uniálva voltak majdnem a reformációtól fogva a reformátusokkal vallási ügyben, amennyiben az oláh Vladikák vagy püspökök a ref. püspököktől függöttek, azoktól kértek tanácsot bajaikban, kértek segédelmet.² És az ország rendei, még akkor nagy részben protestánsok, a róm. katolikus vallás gyors gyarapodását akadályozandók arra törekedtek, hogy az oláhok ne csak a katolikus, hanem bármelyik vallással egyesülhessenek. A kormány a szabad vallásgyakorlat színe alatt ezt nem látszott gátolni. de azért alattomban mindent elkövetett a róm. kath. vallás előnyére.³ Így végre létrejött az egyesülés: a pápa főnökségének, a purgatoriumnak, az ostya használatának az úrvacsorában és a szentléleknek az atyától és fiútól való származásának elismerése és eltogadása mellett 1701-ig tartott tanácskozások után.

A körülmények változása, a nemzeti fejedelemség hanyatlása mozgásba hozta az unitárius atyafiakat is, kik látván, hogy a reformátusok nem támaszkodhatnak többé fejedelmi védelemre és pártfogásra, 1697. januárius hó 19—22. napjain Bölöni János unitárius esperesök által tanuvallatást eszközölnek és tartanak Kissolymos, Bözöd, Bözödujfalu, Ujszékel és Szentdemeter községekben. Tárgya az esketésnek a volt, hogy a volt szombatosok templomait és egyházi javait, melyeket az articulus ér-

¹ Kővári: Erdély története VI. k. 39. l.

² Bod P. Polikarpus 142. l.

³ Bod P. Polikarp. 145. Kővári VI. k. 41.

telmében a fejedelmi biztosok a potior, vagy major parsnak t. i. a reformátusoknak ítélték és adtak, az írt közösségekben, jogot tartottak azokhoz és magoknak követelték. A szombatos javak felett az ítélet 1639. évben volt és mégis a tanúk 58 év után vallják, hogy ők tudják, mikor Rákóczy a szombatosokat kergetteté, fogdostatá, azokkal együtt kergették az unitáriusokat is, s úgy foglalták el a commissariusok Bözödön a templomot, pap- és mesterházát, harangot, pap- és mesterházához tartozó földeket. Az egyik Küsmezőben van, a másik szántóföld az alsó határban Aszalványban, a harmadik szénafű, Sáslókán egy jó darab. A tanúk közül némelyek azt vallják: „Csak két ember vala Bözödön szombatos, s azok az Kincses János házához járnak vala, azoknak más papjok vala; más tanú vallomása szerint egy néhány szombatos volt; egy harmadik tanú nem emlékszik, „miszerént tudták ki az unitáriusokat a kőtemplomból.“

A Bölöni János unitárius esperes által 1697-ben tett tanúvallatás és a tanúk vallomásai mennyi hitelességgel birnak: vizsgáljuk meg röviden és elfogulatlanul. 22 tanút hallgattak ki. Ezek közül a legidősebb Izsák István 71 éves volt 1697-ben, az esketéskor. A többi tanú életkora 70-en alól le 30 évig. Volt pedig ezek között 10 nő, 4 özvegy, 50 éven alóliak. És ezen tanúk azt vallják, hogy mikor Rákóczy üldöztette és kergettette a szombatosokat: ugyanakkor úgy bánt el az unitáriusokkal is. Már pedig az világos, hogy a deési gyűlés békésen elintézte, kiegyenlítette az unitáriusok között volt zavart. Így tehát nem volt oka Rákóczynak az unitáriusok üldözésére: ha nem voltak szombatosok. És mégis a tanúk pár kivétellel, kik akkor még nem is voltak születve, tudják, hogy akkor foglalták el a biztosok az unitáriusoktól a templomot. Azt is állítja a leg-

idősebb tanú Izsák István, ki az üldözéskor alig volt 21—22 éves, hogy Bözöd község mind unitárius volt. Csak két ember volt szombatos és azokat a kálvinista vallásra eskették a biztosok. Ha már az egész község unitárius volt a Rákóczy-féle üldözés idejében, hogyan megfejtethető és egyeztethető Apafi Mihály fejedelem által 1662. május havában a szombatosok utódainak megintésére kiküldött biztosoknak adott felelete és válasza?? T. i. a bözödiek is, mint a kissolymosiak, így feleltek a biztosoknak:

„Mi meg nem esküdtünk sem egyszer sem máskor, ha a mi atyáink megesküdtek, nem tartozunk mi azzal, hogy azt kövessük, ha nem akarjuk, amire ők kötelezték magokat.“ Sőt azt is hozzátették: „Nem hiszszük azt mű, hogy igaz parancsolat legyen az, nem az most gondja Nagyságának, hogy religiót igazgasson, sőt a predikátor erősen biztatá a paraszt községet, hogy ennek-előtte is volt efféle admonitio, de semmi sem volt benne, ez is csak ugy lesz.“ (Lásd a 20. lapon.)

Azt sem tehetjük föl, hogy az üldözéskor volt két szombatos visszatért régi hitére, a szombatossságra, s ezeknek utódaik egy rövid emberöltő alatt (1638—1662.) oly népes községgé szaporodtak volna.

És két vagy néhány szombatos székely ember képes volt-e magának külön papot tartani?

A felhozott küsmezői, aszalványi és sósloki papi kanonika részfeldeket illetőleg megjegyezzük, hogy azokat az erdőszentgyörgyi gr Rhédey család adta a bözödi ev. ref. egyházközségnek, mint amely család mindig és folyton legtekintélyesebb pártfogója volt 1848-ig. Az erről szóló írott okmányokat, anya- és jegyzőkönyveket 1836. ápril 2-án, husvét szombatján Csiki János gondatlan fiú kulcspisztolylyal lövöldözése következtében

támadott nagy égés elhamvasztotta az egész felső utczá-
s annak sorában a papi- és mesteri házakat, s azokkal
együtt az egyházi iratokat is.

A reformátusok és unitáriusok között a szombatos
templomok és javak miatt támadott és félszázadnál tovább
tartott versengésnek véget vetett egy akkor keletkező s
elhatalmasodó vetélytárs: az olákok elhódításával meg-
szaporodott pápista vallás követői. A latin közmondás
igazsága beteljesedett itt is: „Inter duos litigantes
tertius gaudet heres“.

Szentdemeteren Zinder páter térítgette a pápista
vallásra a lakosokat és Gyulafi László s Csáki Gáborné
Gyulafi Zsófia. Ezek jobbágyaikat az udvari szolgálattól,
robottól való mentességgel birták rá embereiket, hogy
minden héten egy-két vagy három napot elengednek a
robotból. Ez ígéretöket azonban nem tartották meg soha.
Sokat erővel vittek az udvarba a páter prédikációja
hallgatására. Az udvarban szolgáló leányt nem adták ki
jegyesének, míg a pápista vallásra nem tért. Veréssel,
lánczba vetéssel is kényszerítették a szegény jobbágy-
embereket a páter predikációjára. A páter pedig biztatá,
hogy nem kell bért fizetni; a szegényebb asszonyoknak főre
való keszkenyőt is ajándékozott és így csábíttatta az
egyedül boldogító pápista vallásra, nagybibliával járván
az utcán.¹

Nagyobb veszély fenyegette ezután kevés idő múlva
mind a reformátusokat, mind az unitáriusokat.

1700 nyarán a kath. páterek, jezsuiták, a kath. főurak
a német katonaság támogatásával Gyulafejevárt a refor-
mátusok kis kollegiumát megtámadták és erőhatalom-
mal elvették. 1716-ban ugyanott a reformátusoknak
Bethlen Gábor fejedelem alapította kollegiumát, tanári

¹ Ker. Magvető XIV. k. 36—39.

papi szállásokat, templomot. Ugyanazon időben Kolozsvárt az unitáriusok kollegiumát, templomát, iskoláit, minden azokhoz tartozó javaivalegyütt. Mellőzzük e ma is elszomorító gyászos esetek festését.

A református község temploma.

A bözödi református kis egyházközségnek 1638-tól fogva 60 éven át folyton **czivódás** tárgyát képezett kistemploma áll ma is. Alakja két **izbéli építésre** mutat. Kőfallal van kerítve, mely kőkerítés újabb időben, a 18. században keletkezett, amikor már a pápisták tettek kísérletet elfoglalására. A monda szerint a szomszéd Bözödujfaluból feljött a páter hiveivel zászló alatt és kereszttel. Egy Csiki János v. Mihály nevű református hívő töltött fegyverrel a kis kőkerítés ajtója elé állott és lelövással fenyegette azt, ki az ajtón belépni merészel. Így nem sikerült az elfoglalás. Azonban a templom kerítése mellett kívül közvetlen egy keskeny kis helyet foglaltak el, hogy alkalomadtán onnan támadást intézhessenek. — E templom egyik része építésének idejét a szombatosok elterjedésének idejével hozhatni kapcsolatba. Erre mutat Bethlen Gábor azon rendelete, mely szerint a betfalvai és rugonfalvai orthodoxusoknak visszaadatja 1618-ban azon templomot, melyet *tíz évvel előbb elfoglaltak a Davidisták vagy szombatosok*. Továbbá Pécsi Simon azon nyilatkozata, melyet 1630-ban tett, midőn a bözödiek *Lóczszékében* volt majorházát levágták, holott *régóta fogva pátronusa volt a bözödieknek*. Pécsi ekkor kegyvesztett és hivatal nélkül volt, de azért tekintélyes főúr. Perbe fogta a bözödieket és ezek béke fejében „adának az falunak két végén két ülés helyet, az alsón és felsőn; az felső vagyon napkelet felől,

annak az egyik vicinusa Kincses János, másik penigh István Mihály, harmadik felől az ország útja. A másik ülés helynek penigh, az falu alsó végén vicinusa ugyan ő nagysága öröksége, másik felől a falu földje. Adának e két ülés helyhez nyolcz hold földet, négyet a felső határban és négyet az alsóban, elvehető földeket.“¹

A templom első, vagy keskenyebb része támaszfalal van ellátva, mi arra látszik mutatni, hogy a reformáció előtt a pápisták kiskápolnája volt. A templom hátulsó, szélesebb része támaszfal nélkül, nem látszik oly csinos építésnek, mint a kisebb, keskenyebb rész. A bejárat ezen van. Közvetlen az ajtón kívül a falhoz ragasztva van egy fedett kis bejárat, a régiek latinosan *porticus*-nak nevezték. Két felől itt ülőhely. Temetés alkalmával ide szokták a koporsót letenni, míg a pap a templomban végezte a predikációt. A templom végénél is van egy ajtó a torony alatt. — Benn a templom padlása kékre festett négyszögű deczka kockákból van csinálva. A pénzgyűjtő perselyen 1774. évszám van. Úgy látszik a padlást is akkor készítették. A hátulsó kart 1808. évben csinálták Koncz Pál curatorsága alatt.

A templom térmértéke: az első vagy keskenyebb részének szélessége 2 öl 4 láb; a hátulsó vagy szélesebb részének szélessége 3 öl 1 láb. A kettőnek hossza 8 öl és 2 láb; magassága 2 öl és 2 láb.

A mostani kőtornyot 1821—22-ben építették országos segélygyűjtésből. Egyik gyűjtő II. Koncz József, e sorok írójának édes atyja. Megelőzőleg fatorony volt. 1797—1800. Herczeg József curatorsága alatt van említés haranglábépítésről. A kőtorony cseréppel volt fődve s a hetvenes években fedetett bádoggal.

¹ Eredetije Bözöd község leveles ládájában és kiadva Ker. Magvető XVIII. k. 41. 1 Pécsi Simon bözödi birtokos és Bözöd patronusa.

A ref. község harangjai.

1639-ben volt harangjok a reformátusoknak az 1697. évben tartott esketés szerint.

1774-ben egy kis harang, Szent Antalnak hívták az iskolás gyermekek. Felirat rajta: „A bözödi reformata megye részére Isten dicséretére készült 1774. ABANCAT.“ E kis harangot az egyházközség eladta a bözödujfalvi oláh ekklesiának 1838. mikor a mostani nagyobb harangot öntette, melynek költsége fedezésére Koncz András, tisztartó a gr. Bánffi udvarban Baniczán, 300 ezüst huszast adott.

A mostani kisebb harangot: „Isten dicsőségére öntette az bözödi nemes reformata Ekklesia az küzönséges költségen segesvári Baumgartner János által anno 1822.“ 221 font. A mostani nagyobb harangot: „Koncz András öntette Isten dicsőségére a bözödi ev ref eekl. számára 1838-ba(n) segesvári Manchen Mihály és Lootz Fridrich által.“ 225 font. Volt még egy harang 1820. előtt is. Senye János 1817-ben megyebíró a nagy harang füle megigazításáért fizetett 8 mfrtot 24 dénárt. Jórészt ezt öntették újra 1822-ben. Talán ez volt az 1697-iki esketésben említett régi harangjok a reformátusoknak 1639-ben.

Volt-e a reformáció előtt templom Bözödön? E kérdésre igennel felelhetünk. Csakhogy a községnek nem a mostani helyén. A Kisküküllőt a Nagyüküllővel összekötő útvonal, Erdőszentgyörgytől Nagysolymoson és Szenterzsébeten át Székelykeresztur felé, nagy részben Bözöd határának Lócz nevű helyén körül-belül 10 kilométert kitevő hosszúságban vezet át. Ezen nagyterjedelmű vonalnak közepe *Faluhely* nevet visel, melynek sík teréről kiemelkedő magas csúcsát *Templom hegyese*-nek hívják

ma is. A lóczi templom a „Templom hegyese“ körül fekvő határrész-nevekből: Faluhely, Házasvölgy, Derzsi, Bartha-vápája, Felső- és Alsósenye stb. azt következtethetni, hogy ezen több elszórt kis telepeknek, tanyaszerű lakhelyeknek, prediumoknak szolgált közös imahelyül a 14. században és a nagysolymosi, vagy erdőszentgyörgyi plébániák papjai elégitették ki koronként az elszórt telepek lelki szükségait. Ezért nem írtak a pápai tizedelők a lóczi plébániáról, vagy pedig az már akkor el volt pusztulva.

A monda azt tartja, hogy a folyton tartó háborúk alatt az ott átvonuló katona-csapatok zsákmányolása miatt költözött át a hegyen a község mai helyére, hol nem lévén országút, rejtve és csendben éltek s nem voltak úgy kitéve a zsarolás- és rablásnak. A hegy, melyen átkeltek, látva a zöld mezőt, *Anyahegy* nevet kapott, a község pedig *bezöld*, milyen zöld, jelzőről *Bözöd* nevet.¹

Mikor történt a község átköltözése s a régi faluhelyen volt templom elpusztulása, homály borítja. A pápai tizedszedők 1332—1337-ig Magyarországon való tizedszedésökről írt munkájokban a vatikáni okirattárban nem említik a bözödi plébániát, ha ugyan annak hívták a régi községet. A szomszéd erdőszentgyörgyi és nagysolymosi két plébániát megnevezik.²

*

Szájhagyomány szerint, amint növendékkoromban öreg emberektől hallottam, a bözödi és süköi ref. egyházak keletkezése egy időben volt a Székelyudvarhely

¹ Jakab Elek szerint Ázsiából kijövetelek alkalmával hozta több község nevét, s azok között *Bezed* is. Udvarhelyvármegye története.

² A pápai okirattár alapján készítette Ortway Tivadar „Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején“ című munkáját 1891-ben.

városi ref. egyházával. Hogy pedig itt 1551—2-ben már voltak a megtisztított vallásnak hívei: az 1551—1553-iki országgyűlési törvények és irományok mutatják: „Udvarhelyt már volt vallásügyi összeütközés a templomhely és predikálás felett. A vizály felett ítélték s az ügy bevégzésével András Márton és Daczó Pált, országgyűlési biztosokat bízták meg, elrendelvén, hogy ezek ítéletében tartoznak megnyugodni.“ Ugyanezen biztosokat küldötte ki a tordai 1552. május havában tartott országgyűlés a marosvásárhelyi vallási zavarok elintézése, illetőleg a határozat végrehajtása végett.¹ Eszerint a bözödi egyházközség keletkezése is 1552-re tehető.

Az egyházközség birtokában levő kevés adatok.

„Liber ekklesiae reformatae Bözödensis“ című 1743. Kézdi Vásárhelyi Péter udvarhelyi pap seniorságában és köpeczi Nemes Miklós bözödi papsága idejében készített naplószerű 1—76 lapra terjedő 4-ed rétű füzet nyújt némi hézagos adatot az említett időtől fogva 1817-ig egyházközségünk történetére. A címlapon nyolcz pont alatt a következő tartalom van jelezve:

1. Az udvarhelyszéki ref. ekklesiák constitutioi, rendeletei. Ezen rendeletekből az 1783. évben szept. 28-án Sárdon tartott Synodus végzései vannak följegyezve 11 pont alatt a Gelei-féle canonok 78—84. cikkei a papok és mesterek öltözetét, életmódját és magokviseletét illetőleg, a 63—68. lapokon.

2. A bözödi egyház papjai és rektorai nevei. A papok közül csak 4 van bejegyezve későbbi irással. Mester egy sincs.

3. A presbyterek, curátorok (megyebírák) és egyházfiak.

4. Ingó és ingatlan javak.

5. Szent edények és hozzátartozók.

6. Irományok.

¹ Országgyűlési emlékek I. kötet 362. és 412. l.

7. A presbyterium határozatai.

8. A presbiterok esküformái. Ez sincs beleírva.

Az alig hetven évet magában foglaló napló a kebligondnokok v. megyebírák számadásait foglalja magában elég terjedelmesen. 1743. előtti és 1817. utáni évekről semmit sem tartalmaz.

A papok házagos névjegyzéke.

1. 1653. Említés van egy *Köröztény* nevű papról, kiről azonban még eddig bizonyost nem tudunk.

Ugyanazon időben *Árpástói Máté* papról is van szó, ki Bözöd-újfaluban papskodott, előbb azonban Erdőszentgyörgyön volt.¹

2. *Nyujtódi János* 1662. rugonfalvai concionátor volt, s az ő házában írták meg május 9-én jelentésüket Apafi fejedelemnek a szombatos utódok megintésére kiküldött biztosok. Öreg korában bözödi pap volt s nagy szorgalommal igyekezett calvinista híveit szaporítani.²

3. *Farczádi András* 1683. Ez is sokat fáradozott hívei gyarapításán. Az unitáriusok közül többet áttérített fejedelmi kegy, grátia és hadmentesség ígérete által. Erre mutat az Apahidánál

¹ Árpástói 1638. október 23. Paczalai Péterné Kornis Borbára szombatossága ügyében tartott esketéskor tanuskodik. „Tudja, hogy Kornis Ferencz megkereszteltette volt két gyermekét: Paczalai Péternét és ekkor született kis fiát, Sámuel. Felesége gyermekágyban feküdt akkor és titokban kereszteltette meg, hogy ne tudja felesége, „mivel ellent tartott volna benne.” Tehát Bordosról Boldizsár papot hívatta volt keresztelni. Árpástói akkor Szentgyörgyön lakott s nem akarta, hogy Calvinistának kereszteltessék leánya: Paczolainé. Árpástói hihetőleg a szentgyörgyi szombatosok papja volt s miután 1618. az ott tartott gyűlés kirekesztette az unitáriusok közül a szombatosokat, így és akkor jött Újfaluba mint szombatos pap. Az 1639. február havában a református válásra áttért szombatosok között ott van az Árpástói Máté neve is. (K. Magvető XVII. k. 222. l.) Téves tehát dr. Vass Miklós állítása, hogy Árpástói unitárius pap volt volna. Hibás értelmét vette Vass Miklós a Történelmi tár 1884. évfolyam 555—557. lapjain álló közleménynek.

² K. Magvető. XIV. K. 35. l.

1683. június 5-én tartott mustrán jelen nem volt böződiek neveik után álló megjegyzés: „pap menti.“¹

4. 1694. körül *Kolozsvári István* említettik.

5. 1709. május 6. *Siklódi János* meghalt pestisben. Ugyanazon évben október 1-én tartott partiális gyűlés „a dicséretes emlékezetű és idvezült Siklódi János uram helyébe deputálta a patkfalvi becsületes mestert:

6. *Halmágyi György* uramat böződi parochusnak.“ Fizetéséről úgy intézkedett a részgyűlés, hogy a „mely buzabért a böződi ekklesia ez esztendőre papjának: néhai Siklódi atyánkfiának fizetne, azt egészen ifju Halmágyi B György atyánkfiának conferalta, mivel a fejedelmi collatiók (adományok) is most úgy ki nem járnak, mint annakelőtte, hogy azokból magát tisztességesen fenntarthassa az ottlakó becsületes mester.“ Halmágyi után nem küldött az ekklesia s azért megint a partialis: „hogya nem engedelmeskedik az ekklesia, maga oka, hogy predikátor nélkül él és Isten beszédének hirdetése nélkül van.“²

7. 1715. *Dályai Bartha Jánost* írja az udvarhelymegyei ev. ref. egyházmegye anyakönyve böződi papnak.

8. 1743. aug. 19. köpeczi *Nemes Miklós* loci minister (helyi pap) és felesége Szabó Anna vettek egy telket négy darabocskával együtt Koncz Mihálytól 35 m. forinton

9. 1757. nov. 5 *Szabó István*, ez talán sógora volt Nemes Miklósnak. Ezen Szabó István lehetett, ki a böződi ekklesiának 1757. november 5. jószágot adott. Ugyanő 1719. elzálogosította 7 darab földjét Bölöni Dánielnek. Ezeket kiváltotta 1760. s azt is az ekklesiának adta. Ugyanakkor 1760. október 28-án kelt végrendelete is az ekklesiának adott jószágról szól.³

10. *Biró György*, ki is lakott itt 18 évig.

11. *Málnási Gábor*.

12. *Török*.

13. *Pálhegyi György*, ki is lakott 12 évig.⁴

¹ Teleki levéltár 823. sz.

² Liber ekklesiarum 38. szám.

³ Szabó István adományairól az udvarhelyszéki ref. egyházmegye levéltárában, fasciculus VI. 1—9. sz.

⁴ A 10--13. szám alatti papok a böződi ref. egyházközség keblői gondnoki (megyebirói) számadás könyvében a 75. lapon így vannak bejegyezve.

14. 1790. *Zabolai Biró János*, bözödi ref. pap 1795. július 2-án kéri a marosvásárhelyi ref. collegium előjáróságát, hogy Sámuel nevű fiának engedje meg a marburgi stipendiumot.¹ Fia ezelőtt 5 esztendővel Sárospatakra ment és onnan Putnokra, hol 3 évig rectoroskodott. Meg is nyerte és 1795. november 22-én íratott be az anyakönyvbe: „Samuel Biró Transilvano Siculus“. Biró János 12 évig volt bözödi pap és itt is halt meg.²

15. 1802-ben *Gyalai Pap Sámuel*, 1807-ben is ott volt s mint tanú írt alá egy szerződést.³

16. *Kölönte Mihály*.

17. *Karácson Sámuel* 1821.*

18. *Csákány Mihály* a harminczas években 1836. április havában a nagy égéskor még ott volt, mikor a papi lakás is leégett.

19. *Biró Sámuel* következett Csákány után 1846-ig.

20. *Sándor Gergely* 1846–1877-ig. Csekefalváról szállította az ekklesia augusztusban mindenestől. E sorok írója is hozta egy szekér búzáját a csekefalvi határról.

21. *Páll Lajos* 1878-tól fogva mostanig (1905.)

Mesterek.

A Liber ekklesiaeben nincs említés a mesterekről. Emlékezetből jegyezhetjük fel párnak a nevét. A harminczas évek elején volt egy *Puja mester*, kit kis termetéért hívtak így, neve azonban ismeretlen előttem.

Benkő László a második, ki alatt kezdettem iskolába járni, 1836. után pár évig. Ő írt mellettem ajánló levelet rimes versben a makfalvi második tanítómnak Nemes Sándor volt szent-istváni papnak, ki hasonlóan rimes versben válaszolt.

¹ A marburgi stipendiumot a marosvásárhelyi collegium ajánló levelével lehetett elnyerni mindig, most is.

² Megyebirói számadás könyv.

³ Herczeg Sándor leveles ládájában Bözödön

* A papok kötelessége volt a rendes lelkészi teendőkön kívül a confirmatio is, de csak 1813–1817. van említés róla. 1815-ben confirmáltak: 9 és 1817-ben 13. A többi években nem tartatott.

Reznek Áron következett *Benkő* után.

Székely István 1849-től kezdve 1876-ig huzamos időn át szolgált, pontos, lelkiismeretes tanító, gazdasághoz, kertészethez értő s ebben példát adott tanítványai s hallgatóinak. Az addig pusztá és kietlen czintermet beültette gyümölcsfákkal s így gyönyörű kertté alakította: a kellemest hasznossal egyesítette. Meghalt 1876. évben, 82 éves korában.

Horvát Sándor 1879-ig.

Makai Sámuel, modern képzettségű, képezdét végzett fiatal ember, az újkor igényeinek minden tekintetben megfelelőleg szakavatottan vezette az iskolát, míg az az unitárius iskolával együtt államivá alakítottatott. Ekkor tágasabb munkakört keresett: a koronkai egyházközség választotta meg mesternek. A város szomszédságában bő alkalmá nyílt a városi tanító-egyesület körében, melynek egyik tevékeny, munkás tagja lett. — 1879. december 4-től 1892. december 22-ig szolgált Bözödön.

Káthó Dénes 1892.

Simon Gábor a hegedűcsináló 1893. szeptembertől fogva 1 évig. Nehány évtől fogva a marosvásárhelyi kollegiumnál tanító.

Nagy Sándor 1894 – 1900-ig.

Szalontai Béla 1900-tól fogva mostanig (1905).

*

Papi fizetés. Van 21 egész bért, vagy képét fizető gazda, kik 3 kalongya búzát és ugyanannyi zabot fizetnek.

Van 19 félbér fizető, kik másfél kalongya búzát, és ugyanannyi zabot fizetnek. — Ezeken kívül van 21 szegény, kik két-két napszámot tesznek évenként a papnak.

Fa-fizetésben kap 25—30 szekér fát az egyház erdejéből.

Kincstári állami kisegítés 568 korona 32 fillér.

Sópénz az újfalvi filiáért 108 korona 40 fillér.

Összesen 800 frt.

Kántori fizetés jelenben 200 korona, szállás és $\frac{1}{4}$ hold kert.

Az iskola államosítása előtt a kántor is képében kapta fizetését a hivektől.

Az iskoláztatás.

Iskolába járókról 1809—1817-ig van említés a Liber ekklesiaeben. Ezek száma 16—35 között váltakozott. Fiúk rendszeren többen voltak, mint a leányok. Tanultak szent historiát, olvasást, írást, éneket, számolást. — A harminczas években Szent-Márton napkor a pap kihirdette a szószékből, hogy a tanítás kezdetét veszi és a szülők küldjék fel gyermekeiket az iskolába. Jó reggel, virradatkor vett és vitt minden gyermek egy-szál fát kezébe, s abból tüzet kellett csinálni a klassis kandallójában. Az iskola kapuján belépéskor hangosan köszöntötték a tanulók a mestert e latin mondókéval: „Bonum mane humanissime Domine praeceptor.“ Mikor mind begyűltek a tanulók, bejött a tanító is, mest'uram és felkérdezte a leczkét, olvastatott, syllabizáltatott. A nagyobbak Cellarius grammatikájából tanulták a declinatíót, a „fabat.“¹ Az írás fatáblán történt, mely egy mosósúlyoknál hosszabb és szélesebb, lapát alakú lapoczka volt. Minden gyermeknek volt fatáblája, arra írt kettős lineába. Azután levakarta késsel, bicsokkal, vagy üvegdarabbal s valami sárga növényvirággal (oláh rózsza) kisimította, hogy a vakarás által keletkezett redő vagy egyenetlenség eltűnjék és ismét síma legyen a tábla, s a toll ne akadozzon rajta. Az írotollat, mert akkor még nem volt réz-, aczél- vagy másféle keménytoll, a libáknak ősszel elhullatott, összeszedett szárnytollai szolgáltatták. Mikor azok elfogytak, a megölt libák szárnyai-ból csinált tollseprűk kitépett vastagabb vezértollai nyújtottak pennát a kis kezdő gyermek-diákokskáknak. A

¹ Cellarius e példánya ma is birtokomban van.

lágysabb tollakat tűzes hamvas parázsban megforgatva edzés által keményebbé tették. Akkor átadták mest'uramnak az írásra elkészítés végett. *Aptálás* volt az elkészítés műkifejezése. A mester megaptálta a tollat, meghasította s a jobb kéz felől való részét kissé szélesebbnek hagyta ezen szabályozó öt-méretű vers szerint:

Dextera pars calami latior esse debet.

Tintát az üst külső fenekéről levakart s vízzel vegyített kormos víz, vagy vízes korom szolgáltatott. Ezenkívül a megtört fagyalbogyó leve. Ez már haladás volt.

A vizsga rendesen virágvasárnapján délután volt a templomban.¹ Vizsga végével a mester felment a szószékbe s almát, diót, aszalt-szilvát szórt le a gyermekek közé. És volt kapkodás, mászkálás, dulakodás a gyermekek előtt kedves csemegék iránt.

Tavaszzsal a melegebb napokon, szombat délután játék volt a kőfallal kerített czinteremben: labdázás, bakugrás és katonásdi játék is. Ide iktatjuk ez utolsót, amint Kríza János a Vadrózsákban 132—133. lapokon megmentette a feledékenységbe merüléstől:

Ki népei vagytok?

(A játszósereg egymás kezét megfogva, hosszan sort képeznek a gyepen, egy közülök vezérnek van kijelölve; a két végső kezöket összefogva feltartják és kaput formálnak, ekkor a vezér kezdi a mondókát:)

Vezér: Kakas adjon jó napot.

Kapus: Récze-rucza fogadja.

Tiz tiz! Ki népei vagytok?

Vezér: Lengyel László jó királyunk!

Kapus: Az is nekünk ellenségünk.

Vezér: Miről való ellenségtek?

¹ A tanítás Szent-Márton napjától virágvasárnapig tartott.

Kapus: Minapába itt járatok,
Hidunk lábát lerontátok,
Föl sem ácsolátok.

Vezér: Ácsok vagyunk, ácsmesterek,
Fenyőfából kifaragjuk,
Ingyen aranyozzuk.

Kapus: Honnan kapjátok az ingyen aranyat?

Vezér: Fel felfutunk Kis-Bódogba,
Kis-Bódogból Nagy-Bódogba:
Kérve-kérjük, adva-adják,
Rúddal tolják, medenczével mérik.

Kapus: Hazudtok tolvajok: mert
Vagy lopjátok, vagy csaljátok,
Vagy kuruzsoljátok.

Vezér: Sem nem lopjuk,
Sem nem csaljuk,
Sem nem kuruzsoljuk;
Isten adománya.

Mi a kapu váltsága?

Kapus: Két aranyalma s egy tollas vitéz.

(Ekkor a sor farka megindul s a kapun mind keresztül bú-nak, a végsőt a kapusok elvámolják s a játék újból kezdődik addig, míg a vezérnek minden népe elvámoltatván, csak egyedül marad; ekkor mindnyájan a vezérre futnak, lecsúfolják, letapsol-ják, hogy nép nélkül maradt, s ezzel vége a játéknak.)

A leányok cziczét futottak, körbe állva kisruhásdit játszottak magokra, vagy a fiukkal vegyesen együtt. Ami abból állott, hogy a játszókat kezét fogva egy kör-csoportot képeztek. A játszókat egyike a kör mögött ke-reken futva bárkinek a sarkához dobhatta kezéből a magával vitt zsebkendőt, aki ugyanígy folytatta ezt a játékot, míg ebbe beleúntak. Nem egyszer e játékban nyújtott kedvezés, vagy itt a gyakori kendődobásban történt kitüntetés végeredményben sokszor egy-egy ko-molyabb viszony kezdete volt.

Kegyurai, asszonyai, pártfogói az egyháznak.

A reformáció terjedése, mint Németországon az uralkodók támogatása által történt: úgy Erdélyben is a fejedelmek, mágnások és nagybirtokosok közreműködése mellett terjedett. És később is, a Székelyföld egy részének kivételével, azok istápoltak, gyámolították a szegény egyházközségeket, természetesen a bőzödit is. Mutatja ezt az 1709. október 1-én tartott részgyűlés határozata, a midőn ujonnan kinevezett papjának, Halmágyi György uramnak rendelte az elhunyt pap esztendei búzabérét, „mivel a fejedelmi collatiók is most úgy ki nem járnak, mint annakelőtte“ (lásd 36. lap.) Állott pedig a fejedelmi adomány pénzből, só-, buza- és borból, több községben malomvából. És ezen fejedelmi adományt *cameraticum beneficium*-nak — kincstári javadalomnak — nevezték. Ezt Apor István egy és más keresett okon kezdette felüggeszteni.¹ Végre bizottságot rendelt az udvar Erdélybe és ez a kincstártól járt javadalmakat, bort, buzát stb. pénzre változtatta, a mint akkor az országban legolcsóbban járt, mely mindegyütt sem tett többet 6689 rh. váltó forintnál. A fejedelmi okiratokat gr. Bethlen László 1712. felvitte Bécsbe s ott maradtak.² A hetvenes években némi javítás történt e tekintetben: a kincstári javadalmak vagy segélyezések javítottak.

A Rhédeyek, mint az egyház kegyurai.

A szomszéd Erdőszentgyörgyön lakott és nagybirtokos kishédei gróf Rhédey-család tagjai voltak folytonosan kegyúrai 1640-től fogva bőzödi ev. ref. kis egyház-

¹ A bőzödi ref. egyházközségnek járt kincstári javait Apor István a bőzödujfalvi plebániának kezére játszodta át.

² Bod P. Polikárpus 141. és 154. l.

községünknek. E család Abáig, a harmadik magyar királyig (1041.) viszi fel eredetét Horváth István történész szerint¹ és Verestói György Rhédey Zsigmond felett 1758. április 23-án Kolozsvárt tartott gyászbeszédében fölso-rolja a XI. századon kezdve tagjait a XVIII. század közepéig.

A hála- és kegyelet érzése indít, hogy e már-már majdnem feledésbe ment, kihalt család erdélyi ágának, mint a református egyházak és iskolák lelkes pártfo-gójának emlékét vázlatosan felújítsuk.

E család a hevesmegyei Kis-Rhéde helységről vette nevét és a reformáció kezdetekor áttért a protestáns vallásra.²

II. Rhédey Pálnak két fia: *II. Ferencz*, Bihar- s Máramaros főispánja és váradi kapitány. Ennek fia: *III. Ferencz*, erdélyi fejedelem 1657. nov. 1—1658. január 25-ig. Neje iktári Bethlen Drusi, kitől fia: *László*, máramarosi főispán, benne kihalt ezen ág.

III. Pál, erdélyi kincstárnok 1598—1609.; neje: Suta Anna, kitől két gyermeke: *István*, kitől a magyar-oroszági-ág és *I. János*, erdélyi tanácsos. Ettől ered az erdélyi nagykiterjedésű Rhédey-ág. Meghalt 1658. I. Já-

¹ Ungr. Magazin IV., 356.

² A monda szerint Rhédey Ferencz, váradi nagyprépost egyedül volt hajlandó az új evangeliumot elfogadni és megházasodni, amikor Kendi Antal, Biharvármegye főispánja s váradi kapitány a tordai gyűlés rendelkezését tudatta virágvasárnapján az éppen körmenetet tartó káptalannal. A körmenet a várhidjá-hoz ért és Kendi föltette a kérdést a kanonokokhoz: akarják-e az új evangeliumot elfogadni és a nőt lenségről lemondva, megházasodni? A tagadó válasza Kendi a kanonokokat s a körmenetet lenyaka-ztatta. A legenda Kendinek e tetteért *Nyakazó* nevet adott és ez átment a történelembe is.

(Dr. Tóth-Szabó Pál tanár: Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában. A nagyváradi főgimnázium 1903—4. értesítőjében 56. l. és külön kiadásban is és Kolleg. történet 565.)

nos magyarországi jószágait elcserélte testvérével: Istvánnal és Erdélybe telepedett. Bethlen Gábortól kapta az erdőszentgyörgyi birtokot, melyet Bethlen 1629. január 20-án, úgyszintén a többi szomszéd községekben s azok között Bözödön levő részjószágát is mentesíti, kiveszi a közterhek alól s azokon lehető kir. jogait.¹

Ezen I. Jánosnak Kornis Margittól († 1653. előtt) négy gyermeke: IV. Ferencz, II. János, IV. Pál. II. István. *IV. Ferencz* nejei: Toroczky Erzse és Serédy Zsófia. Gyermekei: Krisztina, Bethlen Ferenczné és Anna, kinek 3 férje: Bánffy Péter, Koncz Gábor (lőrinczrévi) és senyei Pongrácz György. Meghalt IV. Ferencz 1683. Ezen Rhédy Anna bírta a bözödi részjószágot 1720-ban második férjével lőrinczrévi Koncz Gáborral. *II. János*-nak nejei: Ibrányi Margit és Macskási Erzsi. Ez utolsótól négy fia: László, Sándor, Ferencz és Mihály. *László*-nak Toroczky Máriától szintén négy gyermeke: László, János katona † 1768. Krisztina és II. Mihály, † 1791. Mihálynak neje: br. Bánffy Teréz, kitől László † 1835. neje: Inczedy Ágnes és leányuk: Rhédey Klaudia.² Továbbá Ferencz, kinek Gál Ágnestól István és Gábor fiai, nőtlenek és Lajos, ennek fia szintén Lajos. Zsófi. Ferencznek második neje: Toldalagi Zsuzsi.

¹ Liber regius XIV. k. 69–70. l. Udvarhelymegye története 340 l.

² Rhédey Klaudia a legbevégeztetebb szépségek egyike, Sándor württembergi uralkodó herceghez ment férjhez balkézre. Bécsben egy nagy katonai szemlén lováról leesve lelte halálát 1841. Hüllája Erdőszenygyörgyön a templom alatt levő kriptába temettetett. Fia *Ferencz*, kinek neje: Mária Etelka angol Teck hercegné. Innen Teck előnévvel „fenséges“ czímet kapott Született 1837. Nősült 1866.

Rhédey Klaudiának Ferencz fia után unokája: Teck Viktoria Mária, sz. 1867. máj. 26. férjhez ment 1893. június 6. Most 1905. mint a walesi herceg angol trónörökös hitvese Erdőszenygyörgyön

II. Jánosnak Macskási Erzsitől második fia: V. Ferencz, kinek Daniel Máriától született 1722. Zsigmond,¹ neje: Vesselényi Kata, gyermekök: Ferencz. sz. 1756. meghalt 1770. Könyvei a helyi kollegium könyvtárában.

I. Jánosnak Kornis Margittól harmadik fia IV. Pál, kinek leánya: Julia Bethlen Miklós neje. Ugyanezen Jánosnak negyedik fia: II. István, neje Ajtoni Kata, gyermekeik: V. Pál, kir. táblai bíró és Ádám † 1704.

V. Pálnak Boros Borától gyermekei: József, Kata és Zsuzsa. Józsefnek Biró Katától, ki 1758. már özvegy, fia Farkas, kinek neje gr. Teleki Kata, kitől született Ádám kincstárnok, kinek felesége: Teleki Mária,² kitől két leánya: Klára, Radák Istvánné és az 1849-ben meghalt Mária, gr. Mikó Imréné.

V. Pálnak leánya Kata, Székely Ádám felesége. kitől két fia: Székely László és Ádám, kikben e Székely-család kihalt.

emléktáblát állíttatott ott pihenő nagyanyjának a maga készítette e felirattal:

Megboldogult Nagyanyjának,
RHÉDEY ERZSÉBET grófnőnek,
Hálás kegyelettel emeltette
Unokája

Anglia trónörökösnéje
VICTORIA MARY hercegnő.

¹ Rhédey Zsigmond meghalt Drágon 1758. márczius 12. Koporsóba tételekor Deáki F. Sámuel kolozsvári és Mohai János szilágfőkereszturi pap tartottak beszédet; április 23-án Kolozsvárt a nagytemplomban, amikor Erdőszentgyörgyre indították a testet, Szathmári Pap Zsigmond, kolozsvári pap és Verestói György, akkor kolozsvári tanár, később pü-pök predikáltak. Utolsó gyászbeszédet Erdőszentgyörgyön mondott Csejdi András Miklós, lme az őt predikációs halott! E 17 ívre terjedő beszédet kinyomatta özvegye Kolozsvárt, 1760.

² Teleki Mária Rhédey Ádámné Blair Hugó 14 beszédét ma gyarra fordította s férje 1827. kiadta előbb meghalt nejének emlékére.

Másik leánya V. Pálnak Zsuzsa, Vesselényi Ferencz¹ felesége, gyermekek: Vesselényi Kata, Rhédey Zsigmondné.

E nemeslelkű Rhédey-család adományainak részletes fölsorolása szűkre szabott ismertetésünk keretét messze túlhaladná. És ismeretlen is előttünk, hány egyházközség és minő, s mily mértékben részesült e bőkezű család jótéteményében két század lefolyása alatt. Három községről van némi tudomásunk, melyekre kiterjedt e család áldásthozó keze: az erdőszentgyörgyi, havadtői és bözödi. Ezen kívül a kolozsvári és maros-vásárhelyi kollegiumok. Mi csak kettőről szólhatunk itt, melyeket közelebbről ismerünk. Egyik a bözödi ref. egyházközség, mely három nagyobb földjét köszönheti, mint már előbb is említettük, e családnak. Ezenkívül egy kívül és belül aranyozott úrasztali ezüst kelyhet. Ez — ha nem tévedünk, Rhédey Zsigmond és neje: Vesselényi Kata adománya. E nő 1758-ban már özvegy. 1770. és 1772. úrasztali készleteket terítőket, ajándékoz; továbbá bort és kenyeret úrvacsorához minden évben hatszor e család szolgáltatott 1849-ig.

Marosvásárhelyi kollegiumunknak is e kegyes pár: Rhédey Zsigmond és neje voltak legbúzóbb jóltevői. 1754-től fogva 5 év alatt Malomfalváról 254 véka búzát küldöttek. 1758-ban meghal a drága férj, de az özvegy szívéből nem halt ki a búzgóság: 1769. és 1775-ben 100 frt és 100 arany kamatját könyvszerzésre rendeli és ebből 10 frtot a könyvtárnoknak rendes fizetésén felül. Ugyanez a kegyes Tabitha 1769-ban egyik tanári laképítése alkalmával egy hétig hordatta a fővenyet ingyen három bivalos szekerekkel. Egy év múlva nagy csapás

¹ Feltűnő, hogy a 18. században még egyes V betűvel írták nevüket, most pedig kettős W-t használnak a Vesselényiek. Vesselényi Ferencz és neje: Rhedei Zsuzsa, valamint leányuk: Vesselényi Kata és ennek férje: Rhedei Zsigmond képeik a Teleki könyvtárban láthatók.

érte: szépreményű 15 éves tanuló fiát elragadta a halál. Fia kis könyvtárát, 131 mű 180 kötetben kollegiumunk könyvtárának ajándékozta. S ez ma is külön kezeltetik. Ezüst emléktáblát is készíttetett fia emlékére, mely 47 cm. hosszú, 32 $\frac{1}{2}$ cm. széles; súlya 1 kiló 150 gr. Ezt is a könyvtár őrzi.

A Rhédey-család jótéteményeiben részesült többi egyházak és intézetek kormányzói, ügyvezetői legyenek hálások s újítsák föl egykori kegyúraik és úrnőik drága emlékeit.

Adományok.

Bethleni gróf *Bethlen Krisztina* Kendeffi Elekné adott egy kék posztó takarót a prédikáló székre, selyem rojtos, két renddel. Bethlen Krisztina építette Maros-Vásárhelyt azon házat 1789-ben, mely most a királyi tábla igazságszolgáltató hajléka.

Körispataki *Antal Pál* 1772. augusztus 16-án adott egy ejteles ónkannát.

Tiszteletes *Csejdi Miklós* direktor 1808. a visitatio alkalmával adott egy ónpoharat és egy óntányért.

Szabó István a két határban földeket és kaszálókat 1719. Továbbá egy bennvaló jószágot.

Szabó András szántóföldet és kaszálót adott.

Marosi Mihály szántót és kaszálót.

Diós István fiaival: Jánossal, Sámuellel és Mihálylyal egy kis helyet mesteri hajléknak adott, 1775. január 27-én átok alatt.

Koncz Györgyné, Bak Erzsók 1787. ápril 24. két rh. forintot.

Somodi Józsefné, Demeter Sára az úrasztalhoz adott 1816. egy sárga, veres pántlikával koczkázott, veres virágu selyemkeszkenőt.

Koncz András, tisztartó a Bánffi-udvarnál Banyiczán, harangöntésre adott 300 mfrtot 1840 körül.

Kegyszerek.*

I.

1. Egy nagy asztalterítő, vörös pamuttal hímezve. Felírata : „Készítette: B. Veselényi Kata úrasztalára Ao 1772.“

2. Két kis terítő. Egyik felírata : „B. Veselényi Kata úrasztalára készítette Ao 1770.“ A másikon : „1772.“

3. Egy kis terítő arannyal kivarrva. Felírat nélkül.

4. Három kisebb selyemterítő. Az egyik felírata : „P. E., M. S.“ A más kettő felírat nélkül.

5. Egy meggyszínű nagy asztalterítő, arany rojttal. „Emlék Sz. J 1889.“ „H. J.“ felíráttal. (Az Sz. J. Szőcs János nagyváradi lakos, a H. J. pedig Szőcs nejének bözödi Herczeg Juliánnának neve.)

6. Egy kék selyem szószékterítő, fehér csipkedíszszel. Felírat nélkül.

7. Egy kenyérterítő kék selyemből, fehér csipkedíszszel. Felírat nélkül. (A szószék- és kenyérterítő szintén a Szőcs János és neje Herczeg Juliánna adománya 1889-ből.)

8. Egy vékony fehér pamut terítő. Felírata : „M. J. A. J. D.“

9. Egy kenyérterítő fehér lenből. Felírata : „F. (W.) R.“

10. Három kenyérterítő. Egyik aranyrojtos, másik kék, harmadik vörös szövetből. Felíratok nélkül.

11. Egy batiszt úrasztali terítő géphímzéssel. Felírata : „M : ISAK. N : JULIA. VT 1806.“

12. Egy rojtos fehér len asztalterítő. Felírat nélkül.

13. Egy vörös csíkos, fehér rojtos len asztalterítő. Felírat nélkül.

14. Egy fehér asztalterítő kék hímzéssel. Felírat nélkül.

15. Egy háziszőttes asztalterítő kalotaszegi varottas minta után.

16. Egy krém színű, régi selyemterítő magyar stílusú virág-motívumokkal.

* A kegyszerekről az egyházi lib. ekklesiae-ben két régebbi összeírás is található, azonban minden közelebbi időmegjelölés nélkül.

II.

1. Két kenyérosztó óntányér. Egyiken: „K. S. M. E.” felíráttal, másik egy 7 águ rangkorona díszítéssel.
2. Egy keresztelő kanna ónból. Felírat nélkül.
3. Egy boros ónkanna. Felírata: „Böz. Ev. Ref. Ekláé.”
4. Egy kívül és belül megaranyozott talpas ezüst kehely. Felírat nélkül.
5. Egy boros ónkanna. Felírata: „B. K. 1877.” (Bod Krisztina, özv. Sándor Gergelyné adománya.)

A bözdújfalusi leányegyház kegyszerei a régi összeírás szerint ezek: „Bözödújfaluban van egy sáhos abrosz, egy ónpohár és óntányér, egy kék fejtővel bélyegzett keszkenő.”

Ingatlan birtokok.

Papi telek kőházzal s melléképületekkel 600 négyszögöl.

Kántori telek kőházzal s melléképületekkel 550 négyszögöl.

Papi szántók és kaszálók.		Kisorotván	70 □-öl
Kismező	4200 □-öl	Hagymás észka	600 "
Sérloka	600 "	Hagymás észka	600 "
Sásloka	1500 "	Vereskő	300 "
Aszalván	1200 "	Malomoldala	600 "
Középláb	200 "	Könting	1000 "
Nagyszénafű	300 "	"	800 "
Vereskő	70 "	Nagyszéna fű	500 "
Összesen 8070 □-öl		"	1000 "
		Hegyesalja	200 "

Kántori szántók. 9040 □-öl

Kántori szántók.		Kántori kaszálók.	
Kismező	70 □-öl	Nagyszénafű	200 □-öl
Vágásloka	500 "	Kurtatova	70 "
Padkaré	1000 "	Hagymásészka	1400 "
Vágott útalya	200 "	"	1600 "
Omlás vége	600 "	Átalpatak	600 "
Ramacz	200 "		
Gyertyános	800 "		3870 □-öl

A kántori szántók és kaszálók összesen 12910 □-ölet¹ tesznek ki.

¹ Megjegyzendő, hogy a 12.910 négyszögöl kántori szántó és kaszáló jelenben haszonbérbe adatik évről-évre, melynek 200 kor. jövedelméből az énekvezért fizetik.

Szölő Radosban 66 négyszögöl.

Erdő 65 hold: Anyahégy, Kis- és Nagycsere s Vajdaszállása
Sáslokán téglavető és cserépcsűr.

Kebbligondnokok,

vagy amint falún rendszeren *megyebiráknak* nevezték és nevezik ma is, 1748-tól fogva 1818-ig 15-en voltak. Ezeknek többnyire 3 évig terjedett szolgálati idejük és többen közülök két vagy háromízben is megválasztattak, amint a következő kimutatás föltünteti:

1. Vas Mihály, 1748.
2. Koncz György 1750., 1760—1762., 1764—1766.
3. Vas Péter 1754-től néhány évig és 1772—1773.
4. Koncz Mihály 1758—1760; 1769—1771; és 1783—1785.
5. Marosi János 1766—1768; 1777—1782.
6. Koncz József 1789—1791.
7. Gergely Sámuel 1774—1776.
8. Tamási László 1785—1786.
9. Berei Miklós 1786—1789.
10. Vas Mózes 1791—1795; 1805—1807.
11. Herczeg József 1797—1800; 1809—1811.
12. Kovács András 1802—1804.
13. Koncz Pál 1808.
14. Koncz István 1812—1814.
15. Senye János 1815—1817.

„A nemes presbiterium restauráltatván a bözödi ref. sz. eklésiában 1772. május 15-én, a presbiterialis becsületes személyeknek neveik így következnek:“

Koncz Mihály.

Marosi János.

Gergely Sámuel.

Vas Péter, pro nunc curator.

Berei Miklós.

Vas Mózes.

Diós István.

Senye János.

Koncz Boldizsárt 1785. február 17-én eskette bé a visitatio presbiternek és ugyanakkor Tamási László uramot megyebírónak, Gergely Istvánt 1800. november 25-én eskették be presbiternek“. Ennyi van följegyezve a presbiterialis tagokról.

Utószó.

Majdnem negyven évig terjedő könyv- és levéltárnoki foglalkozása alatt tapasztalta ugyanis Szerző, hogy az egyházi és iskolai ügyek történelmi multjának földerítésére jóval kevesebb vállalkozó volt, mint más tárgyakra: azért figyelmét inkább az ezekre vonatkozó, eddig ismeretlen és rejtve volt adatok kiderítésére és napfényre hozására fordította s nem is gondolt akkor azoknak összeállítására és kiadására. Most pár év óta, nyugalomba vonulása után az otiumból negotiumot csinált és nem számíthatván a javítást illetőleg a Horatiusi kilencz esztendőre, jegyzeteiből s közlött adataiból ¹ állította össze e kis művecskét hézagosan. Az adatok javarészét az udvarhelymegyei ev. ref. egyházmegye levéltára nyújtotta néhai b. e. Solymosi István esperes közvetítése által, ki szíves volt a közlött adatokat lemásolás végett rendelkezésére bocsátani. És ezen másolatok közlésére a „Keresztény Magvető“ igen becses és értékes folyóirat készséggel nyitotta meg lapjait, amint az idézetek is mutatják. A kútforrás be volt dugulva a kiadáskor: az egyházi főhatóság rendeleténél fogva az okmányok nem voltak már kiadhatók a levéltárból. A 76 éves Szerzőt pedig hajlott kora mellett gyengélkedő egészségi állapota, betegsége gátolta a kiegészítésül szol-

¹ Idősb Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái VI. k., 884—898, 1.

gálható több okmányoknak személyesen való levéltári föl-
kutatásában és kikeresésében. Ezek szolgáljanak a kis mun-
kácska hézagai- és csonkaságának mentségére. Táplál a
remény, hogy a törekvő újabb és fiatal nemzedék közül
támadni fog lelkes, bűzgó kútató, ki e csonka művecske hé-
zagait az egyházmegyei levéltár átbúvárlása után kipótolja
és teljessé teszi. Hogy úgy legyen,

Adja a fő
Gondviselő,
Atyánk: Isten!

FÜGGELÉK.

1783. szeptember 28-án Sárdon tartott generalis Synodus határozatának pontjai a Gelei-féle canonok* 78—84. czikkeiből.

Atyafiságos szeretettel jelentetik minekünk tiszteletes tractualis Seniorunk Kovásznai István uram által, hogy az elmúlt 1783. esztendőben szeptembernek 28. napján Sárdon tartott generalis szt. synodusban végeztetett az is:

Hogy mind a T. Superintendensnek mind pedig a T. Senioroknak magok tractusaikban Direktorok legyen. Miben álljon pedig a directori hivatal és mire legyen köteles penes depositam Deo debitam fidem pro instructione, a következő punctumokban publicaltatik:

1. mo. Minden egyházi szolgának mi a kötelessége öltözetére, életének, hivatalának folytatására és külső magaviseletére nézve elégbőven és világosan előadják az ecclesiái canonok 78, 79, 84-ig bezárólag. És minthogy minden minister (pap) köteles ezen canonoknak megtartására, úgy köteles magát és a maga házát azokhoz szabni, azok szerint élni és magát viselni: quod sint exemplar gregis et domesticis suis facis instar praeluceant, canon 79. hogy legyenek a nyájnak példányképei és családjaiknak fáklyaként világítsanak.

2. Minémű színű és formájú öltözetet szoktak volt az egyházi belső személyek viselni, tudva van mindenek

* A koll. könyvtárának többes példányaiból az egyh. községek 40 fillérjével megszerezhetik.

előtt. Előadatik az a 83—84. canonban. De a közelebb tartott Synoduson is meghatározott, megerősített és közhirré is tétetett És nevezetesen hogy a T. Domidoc-tusok (akik nem voltak akademián) semmi féle kaputot ne viseljenek, erősen megtiltatott. Aki azért az arról való constitutiokat meg nem tartaná, vagy maga, vagy felesége s háza népe, az olyan büntetlen nem maradhat, hanem törvénybe idéztetik.

A tiszteletes papoknak és iskolamestereknek házoknál a korcsmatartás minő esetben engedtetik, meghatározta a 80. canon. Ha valaki azonkívül korcsomatartásra annyira kiterjeszkedik, hogy a papi vagy mesteri háznál lármázások, verekedések, tánczolások lennének, annak büntetése lészen 3 forint.

4. Eszerint illetlen dolog volna, de a canonok szerint is tilalmas, hogy a papi és mesteri házakban muzsika szó, hegedülés és táncz legyen. Senki azért a maga házában a hegedű szót, a tánczot meg ne engedje. Vagy valami nemes embernek respectusáért, se katonáknak kedvéért, se a magok gyermekeknek kívánságokért 3 forint büntetés terhe alatt.

5. A mikoron a tiszteletes papok és becsületes oskola mesterek lakadalomba hivatnak és a temetés idején való torban a 82. canon megengedi, hogy elmenjenek, de azon canon előadja azt is, hogy ottan mimódon viseljék magokat. De nem engedi azt meg, hogy valamely pap vagy oskola mester kalákai vendégségbe menjen akár aratás, akár fahozás, akár fedés és akárminémű kalákai nevezet alatt való mulatságban jelen légyen. A ki ez ellen cselekszik, elsőbben severa increpatiója (szigorú megdorgálása) legyen, azután pedig büntetése.

6. A 82. canon azt tanítja, nihil inter alia Ministros Ecclesiae magis dedecet, quam intemperantia, voracitas et

ebrietas, quae omnium vitiorum fons ac nutrix est. Sint itaque temperantes, sobrii, non vinosi ventri et abdomini servientes ac per tabernas aberrantes. Ezen törvények szerint illetlen és tilalmas lévén az egyházi szolgáknak a mértékletlen élet és a részegség még a magok házaikban is, annál inkább házokon kívül a faluban, városon, sokadalmokban, vendégfogadóknak, vagy valamely utazásokban. Ha ilyenek observáltatnának, venerabilis tractusunk tagjai között, T. Direktor uram kötelessége leszen azokat in jus provocálni, (törvénybe idézni) hogy tanquam sacri ministerii profanatores (a szenthivatal meggyalázói) a törvénytelen cselekedetnek méltó büntetését elvegyék.

7. Ugyszintén azokat is, a kik vásárban, sokadalmokban a magok hallgatóikkal vagy esmerőikkel a korcsoma szín alatt együtt isznak és mulatnak, a korcsoma házakhoz a czégér alá bemennek s nevezetesen a városból hazamenő utjokban az utcán, a czégér alatt megállván, lóháton vagy szekéren lévén, a közemberekkel ugy isznak.

8. Nemkülönben az olyanokat is akár páp, akár oskola mester legyen a kik szükségtelen, minden igaz ok nélkül elmennek más faluba is valamely mulatságot szerető nemesekhez, hogy azokkal ihassanak és azoknak házokban komáskodnak (tréfálóznak), helytelen magok viselésével, illetlen beszédekkel magokat nevettetik másokkal, mi a szent miniszteriumnak nagy mocskára szolgál.

9. A mértékletlen életből, az ittasságból és részegségből szokott következni a szitkozódás és káromkodás, czivódás és veszekedés. Meg nem állhatván pedig együtt az egyházi vagy belső hivatalnak tisztaságával és méltóságával mindezek, a 80. canon az ilyeneket, mint belső személyeket törvényre provocaltatja.

10. Observáltatott az is nemcsak az oskola meste-

rekről, hanem a papokról is, hogy meg nem emlékezvén a magok hivataláról és annak becses s méltóságos voltáról, a parasztokat illető hivatalba elegyítik magokat, kocsiskodnak vagy béreskednek, úgy mennek a városba, sokadalomba, szüretre vagy egyéb helyekre, még pedig öltözeteket is némelyek olyankor változtatják: czondrát vesznek magokra, amelyért az idegen vagy esmerétlen emberektől paraszt embereknek lenni ítéltetnek és nem belső személyeknek. Amikor a háznál való külső dolog és a szükség kívánja, hogy valaki czondrába öltözzék, a más dolog. Az iskola mesterhez is illetlen dolog, hogy a maga házán kívül a faluban, vagy uton, vagy városon úgy járjon, de kiváltképpen a papoknak a 83. canon meg nem engedi. És akik a papi posztóból való köntöst czondrával szokták felcserélni, azokat büntetésre itéli.

11. Hogy minden t. papnak hosszú dolmánya legyen, mind a mlsgs egyházi főtanács, mind a generalis sz. Synodusban indispensabiliter elvégeztetett és megparancsoltatott.

Hasonlóképpen mind a T. Papoktól, mind a b. Iskola mesterektől a rendkívüli abususbá (visszaélésbe) ment dohányozás megtiltatott úgy, hogyha valaki az egyházi személyek közül utcán, falu között, városon vagy akárhol is közönséges helyen dohányozni, vagy pipáját csizmaszárában hordozni láttatik, a 49. const. ellen: a T. Directornak kötelességében járó dolog leszen azokat in jus provocalni és a citált articulusnak tenora szerint azok megbüntettetnek, ide értetnek mindazok is, valakik az itten nevezetesen nem említett ecclai canonok és constitutiok ellen akármely tekintetben vétének, akiket pro ratione delicti ab officio a T. Seniornak kellene in jus provocalni, mindezeket cselekedni leszen vagy áll a T. Directorok kötelességében.

